

17 473 772

~~K 5817~~

КЕРВОНИ ШЛЯХ

1929

N 7

V.N. Karazin Kharkiv National University

00289082

7

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 7

(76)

166

ИПЕНЬ

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

1929

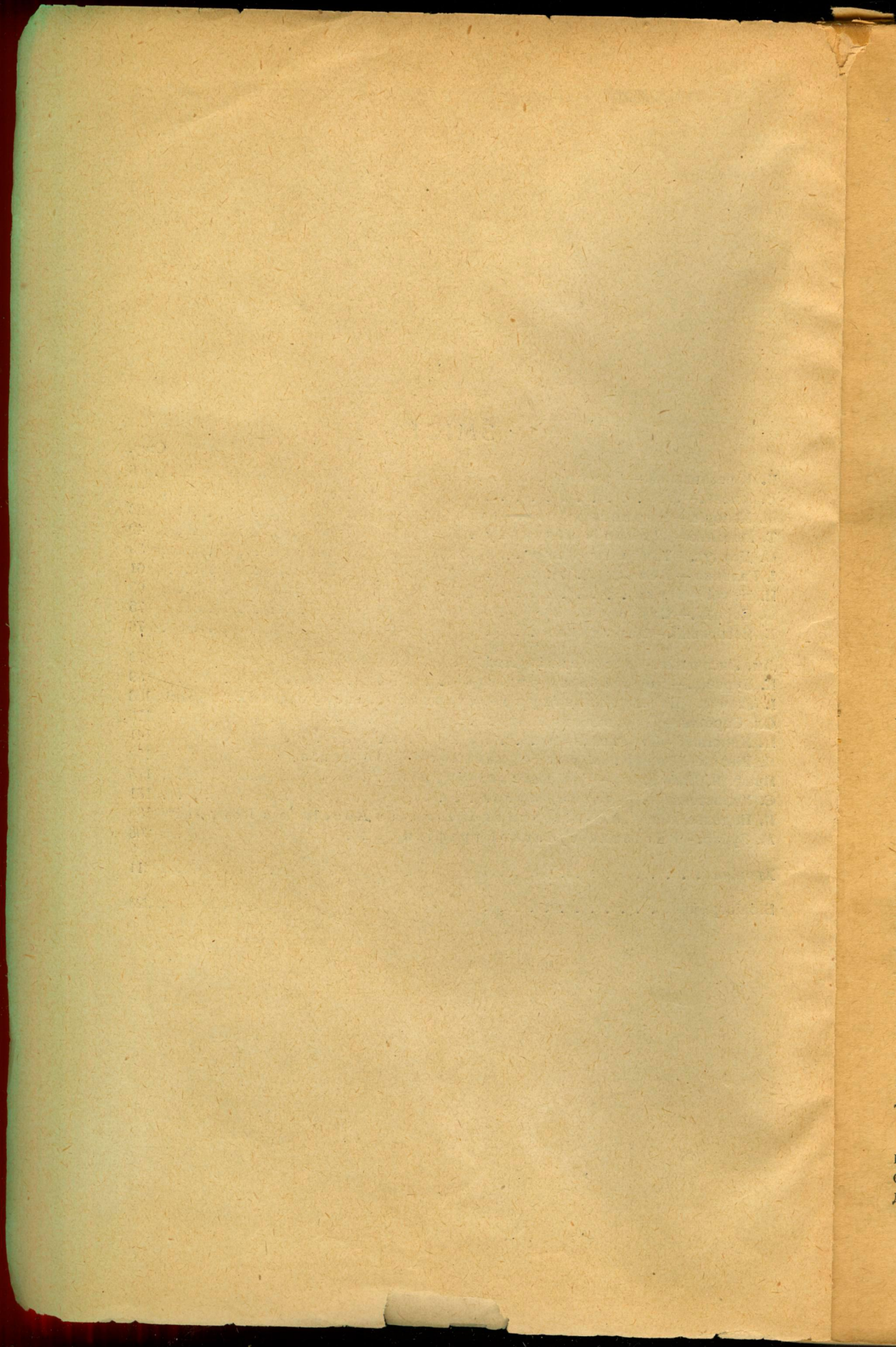
9

Бібліографічний опис цього
видава вийшло в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому ре-
пертуарі“ та інш. покажчиках
Української Книжкової Палати

ЗМІСТ

	Стор.
В. Юрезанський.—Ярина	5
В. Мисик.—Ліс	24
М. Козоріс.—Чорногора говорить	28
Т. Масенко.—Любив я дівчинку	49
О. Демчук.—Тіні минулого	50
І. Гаденко.—Весна	61
П. Нечай.—Мухи	63
О. Сорока.—Стрів учора	75
Б. Ясенський.—Заручники	76
 Дм. Лисиченко.—В середній Азії	79
К. Буревій.—Боротьба за радість	89
І. Ткачук.—Етапи розвитку пролетарської літератури в Україні	106
Ол. Сорокін.—Про вільний вірш	115
П. Христюк.—Дві книжки	141
П. Вінтер.—Розвиток американського імперіялізму	152
Проф. Я. Полфйоров.—Грузинська музика	175
Є. Холостенко.—Сучасний лубок	181
П. Подольський.—„Ашнінівська експедиція в Абесінію в 1888 році“	189
М. Зубар.—Виставка сучасної графіки	208
 Хроніка	211
Бібліографія	228

ВОЛОДИМИР ЮРЕЗАНСЬКИЙ

ЯРИНА

I

Ярину побачив Каїпов уперше в Коросані, коли вона з махровим рушником через плече підіймалася кам'янистою стежкою з пляжу в санаторію. У неї були великі зеленасто-жовті очі, дуже сміливі, зухвалі, майже згідні,— і ті очі зупинили його. Він мимохіть перестав спускатися і з подивом глянув в незвичайну жовтість очей, в їх безжурну гордість. Ярина, не затримуючи погляду ні на секунду, стріпнула коротким кучерявим волоссям і пройшла мимо. Але в останню мить, на повороті, в глибині її гострих зіниць, змиваючи гордість, перелетіло світло невловного усміху — і Каїпову здалося, що то був усміх на його подив. Він пильнував кожного її руху. Ярина підіймалася гнучко й молодо, майже з дівочою легкістю, що надавало їй свіжості чистоти й якогось незвичайного здоров'я.

Каїпов щойно приїхав у Коросан з Букіївського металургійного заводу, з гарячого гудіння мартенівського й вальцювального цехів — і нікого ще в санаторії не знав.

— Хто це? — спитав він у свого сусіди в кімнаті, ясно-кучерявого українського поета, з яким зустрічався двадцять першого року в червонокозачій примаківській дивізії і з яким ішов тепер разом купатися.

Поет несподівано засвітив рідкими наївними зубами:

— Наша, харківська. Правда, чудова? Аспірантка з університету, не думайте собі. Мабутьній професор історії.

І, ледве помітно шепелявлячи, захоплено додав:

— Ефектна жінка! Багатьох вразила...

Каїпов піймав хитрий запитливий усміх в синіх очах поетових і засміявся. Але, дійшовши до моря, оглянувся на гору: там, на стежці, майже коло самої санаторії біліло кілька сукень, однак Ярини серед них розпізнати вже не можна було.

Поет обережно поставив на теплий пісок фотографічний апарат, що з ним не розлучався звичайно з ранку до вечора, і швидко й спритно почав роздгати.

— В мене є кілька її знімків,— сказав він з задоволенням професіонала, що має назвичайні негативи,— але фотографія цієї жінки не бере: зовсім інша людина виходить!

Розібравшись, він ліг на пісок і, примруживши від сонця вії, промовив:

— Цікава, що й казати. Та... чорт її знає, якась непевна. До неї щодня чоловік з Ялти приходить. Ревнивий, як бик! Не чоловік, а владика, сторож, хазяїн...

— Працює в Ялті?

— Ні, в домі відпочинку живе десь. Він шляховий інженер. І тут просто тому, що боїться жінку саму пустити. Через те, може, вона й здається непевною: його ревності ставлять її в становище піддоглядної, ненадійної. Проте, у вас можуть бути інші враження.

Того ж дня, після обіду Каїпов побачив на лавці під кипарисом біля Ярини гладку кремезну постать, з голеною головою, з повним, самовдоволено - упевненим обличчям.

„От він який“ ... подумав, розглядаючи здалеку вередливу підпухлість губ „владики“, його понурі, неймовірливі повіки, — і стало якось аж неприємно, що в такої легкої, красовитої жінки, як Ярина, такий важкотілий, відгодований чоловік.

Ярина помітила іронічний погляд Каїпова, її брови на мить збіглися, але вона зараз таки відвернулася й вела далі розмову з чоловіком, вдаряючи його зірваною травинкою по руці. До самого вечора, до скупих санаторійних вогників, вона нерозлучно перебула з ним — якась зв'язана й догідлива — і не можна було зрозуміти, де поділися гордість і свіжість, що сіяли в ній ранком, після купання.

Так було власне щодня, поки Каїпов бачив Ярину в Коросані. Але ранками вона ходила по парку сама одна або бавилася на тенісному степку, вся розцвітаючи спритністю, меткістю, сміхом — і, зустрічаючись з нею, Каїпов бачив у великих зеленасто - жовтих очах веселу збиточну сміливість і радісний запитливий, блиск. Ця сміливість і цей блиск подобалися йому де далі більше: вони приносили приємне хвилювання, від якого і море й гори здавалися повними якоїсь паморочної, дуже близької йому сили.

— А ви не граєте? — несподівано спитала його раз Ярина, коли з степка вибув партнер, якого ніким було заступити.

— Куди мені! Де ви бачили... — майже збентежено відступився на півкроку Каїпов. — Я металіст і до такого делікатного діла не звик.

— Пусте! Звикнете. Беріть ракету.

І, забавляючись його незграбністю, непомірною силою ударів і промахів, взяла вчити його гри в теніс.

— Та ви наче ведмедя вбити хочете!.. — зупиняла іноді, сіяючи прозорим світлом своїх очей. — Спробуйте трохи делікатніш. У вас безперечний хист до гри!

— Не смійтеся.

— І не думала. Коли я б повчила вас з місяць, ви б грали знаменито!

— Що ж. Учить... — покірно усміхався Каїпов, і Ярина, жартуючи, розкривала йому всі особливості й таємні способи гри.

Вона мала незвичайну властивість — бути простою і зворушливо - одвертою, як у серйозному, так і в малих речах. Це будило в Каїпові припливи схвильованої щирости і незабаром, непомітно для себе самого, він розказав їй багато про своє життя, чого перше не розказував нікому. Так Ярина дізналася про його молоді літа в глухому повітовому місці в оренбурзьких піщаних степах, про недовге, урване війною вчення в московській технічній школі, про тяжкі походи революційної боротьби.

— А це що за шрам? — взяла раз Ярина ліву руку Каїпова, сходячи після гри на терасу санаторії.

Каїпов закачав вище ліктя білий рукав сорочки:

— Перекоп. Шрапнель дряпнула.

— Ви були в тих боях? — здивувалась, аж стала Ярина.

— Майже у всіх.

— Двадцятого року?

— Еге ж.

— Значить, і Перекоп і Крим брали?

— Мене поранили вночі восьмого листопада, підчас останнього, найстрашнішого штурму перекопських шанців. Я остався на тиждень у Симферополі, в шпиталю. Крим здобуто вже без мене.

— Як чудно...— широко розплющивши очі промовила Ярина.— Це ж зовсім близько від нас. Я жила тоді в матері на хуторі, тридцять верстов від Перекопу... Виходить, що ми з вами майже земляки.

— Майже!..— засміявся Каїпов.

Ярина бережно доторкнулася рукою до шраму,— і швидко ніжність її гарячих пальців він прийняв, як пестощі.

Від того дня стала якась особлива довірливість у їх стосунках. Ярина часто ходила з Каїповим по осяяних сонцем стежках парку, розпитувалася про завод, про мартенівські печі, про вогняне вальцювання сталі — і дуже здивувалася, як довідалася, що сталь варять, що розтоплена сталева рідина кипить і бурує в печах, як вода в велетенських котлах. Каїпову після важкої роботи в понурих цехових корпусах, після трудного і клопітного діла — керування заводом — мило було почувати до себе жіночу увагу, але, як більшість дуже зайнятих людей, брала його незрозуміла неспокійність і зв'язаність від тривожної близькості молодого тіла, що має остатися чужим. Ця внутрішня зв'язаність темною грудкою билася в нім підчас розмов, — і завжди потім залишалося вражіння, що поміж ним та Яриною стоїть прозора, але незламна стіна.

А тимчасом Ярина сповнялася сонцем і крашала від дня до дня. Лице її, запалившись, зробилося бронзово - червоне. До його достиглої темної чистоти напрочуд підходило вигоріле ясне волосся. В її поглядах з'явився новий вираз, якого перше Каїпов не помічав і який тепер займався завжди, коли вона зустрічалася з ним.

І раптом вранці, після довгої розмови про університетську роботу, після оповідань про рештки старого міста, знайденого в морі біля кримських берегів, Ярина несподівано сказала:

— Позавтра я їду. Ви це знаєте?

— Як?— не зрозумів Каїпов.— Позавтра? В університет?

— Ні. Спершу до родини, в степ — на хутір. А потім у місто працювати.

Каїпов подивився у великі зеленасто - жовті очі. Вони всміхалися — і було в них питання й жаль.

— От як...— змовив він тихо.— А я думав...

— Що?

Він мовчки доторкнувся до її руки. Потім просто сказав:

— Та дуже вже жалко.

Вони повернули з стежки управоруч. Серед густих безрушних туй палала спекою глуха, заросла травною галява. Далеко вгорі голубіли зубці гір, а внизу, за туями, ледве чутно плюскалося море.

Каїпов несподівано взяв обидві руки Яринині. Вона спустила вії, лице її вмить залляв гарячий рум'янець.

Тоді Каїпов рвучко скинув руки й відчув, як під руками ніжно подалося гнучке, пружке тіло.

— Що вам?..— в замішанні, схвильовано сказала Ярина. Голос її звучав глухо, уривано.

Його губи були коло її губ, він бачив їх раптово пересохлу безвільну червоність, чув гарячий швидкий віддих.

— Ярино...

— Не треба! Чуєте? Лишіть...

Вона вперлася обома руками йому в груди, відхилила вбік голову і з силою видерлася з чепких, мускулястих рук. Потім вибігла на стежку і, не оглядаючись, пішла до санаторії.

Каїпов у неспокої перебув день. Ярина старалася не дивитися на нього, сахалася, як від порожнього непотрібного місця, а до чоловіка,

коли той тяжкотіло з'явився по обіді, була ласкава й надзвичайно уважлива. Увечері вона пішла разом з ним у Ялту і ночувати в санаторію не вернулася.

Коли вранці Каїпов побачив її, як вона йде вгору по сходах від моря з махровим рушником через плече, трохи зблідла, але легка, як світло, так само як першого дня після його приїзду, він раптом відчув, як у нього завмерло і заллялося кров'ю серце. Він твердо став на стежці, не спускаючи з Ярини очей.

— Ви так і поїдете?—спитав докірливо, коли вона порівнялася з ним.

Вії Ярині здригнулися. Зеленасто-жовті очі зметнулися вище від очей Каїпова — непевно, неясно, збентежено.

— Так,— змовила вона суворо, силкуючись нахмурити брови, але замість того зараз таки усміхнулася. —Ви знаєте, чому.

Каїпов, майже доторкаючись до її плеча, пішов поруч.

— Не йдіть зо мною, прошу вас!..— раптом палко заговорила вона...— Коли б ви знали, скільки неприємностей через вас я витерпіла вчора.

— Це вас непокоїть?

— Гірше: заважає жити.

— В таких разі прощайте!— раптово зупинився Каїпов.

Він взяв її руку і міцно стиснув.

— Знаєте що...— ніби блукаючи в хистких думках і вагаючись, почала Ярина.

Вітер звів її ясне тонке волосся. Вона швидко поправила його і, зважившись, сказала:

— Приїздіть до мене.

— У Харків?

— Ні, на хутір, в Айбари. Я там буду майже сама одна. Чоловік відси вертається просто на службу... А тепер справді прощайте.

Вона усміхнулася і, відкинувши з чола лоскотне пасмо волосся, легко пішла вгору. Каїпов кілька секунд стояв непорушно, дивлячись їй услід, потім зійшов униз до моря. Роздягшись він з розгону кинувся в синій блискотливий плюскіт і поплив так легко і з такої сили, як ніколи ще не плавав.

З пляжу він зійшов угору в санаторію. Коло рожевих кущів олеандру здибався йому Яринин чоловік. Понурі маленькі очі неприязно перебігли по нім і минули. В їх виразі була зла певність і сила, що не знає собі ніяких перешкод. Допізна огрядна важка постать сторожила Ярину.

— Хазяїн виразно почуває, що його власність у небезпеці...— хитро примружив свої сині очі український поет.— Як ви думаєте?

Каїпов широко усміхнувся, але нічого не відказав.

Рано вранці, ще крізь сон, він чув голосну, летючу сирену автомобіля, рипіння піску під закаблуками, якісь голоси. Серед голосів самовпевнено розлягалася басовите бурчання, а відповідаючи йому, невідрізнено від бензинного гудіння випорхали співнолегкі слова Яринині. За кілька хвилин сирена, як дзвінкий клярнет, швидко протрубила на ході і, згасаючи, полетіла кудись у ранішню свіжість.

— Доведеться написати елегію про Коросан... на розраду деяким засмученим,— обережно зідхав поет, ідучи з Каїповим купатися.

— Хіба елегії дають розраду?

— А якое! Подивіться, скільки в світовій літературі елегічних речей,

— Дурниця. М'ятні цукерки!..— весело відмахнувся Каїпов. На мою думку, розрадити може тільки живе людське серце.

— Он як?— з каверзною безневинністю підніс поет брови. —Ну, звичайно... Коли при серці нема хазяїна, в постаті, ну... приміром, якого-

небудь шляхового інженера.

— А з хазяїном?

Сині очі бризнули глузливими вогнями:

— З хазяїном ви сами знаєте, що виходить!

Каїров подивився на поета з радісною загадковістю, але не сказав більше ні слова.

Дні почалися величезні, сонячно порожні, незвичайно тихі. Внизу було море, вгорі гори, в парку, серед туй та кипарисів, дуже добре було думати про життя, про прийдуче, про роботу. Але незабаром непомітно прийшов тривожний неспокій, щось подібне до туги,— і Каїпов ніяк не міг збагнути з чого воно. Потім раптом подумав: „Ярина?“ І відразу виразно відчув, як глибоко вона його збурила, як йому хочеться її бачити, чути, хоч кілька хвилин. Не було певної думки навіть саме треба зустрічатися, та чи й треба тепер, коли його ждуть на заводі, а несподівано рішив, що поїде на хутір. „Скажу: скортіло подивитися на давні місця. Нехай не думає, що задля неї“ ...

По ночах море зідхало тихим плюскотом, в небесній зеленій імлі йшов золотий місяць. Місячна дорога леліла на морському просторі рідким, текучим світлом, як живий грезетовий міст до казкового Стамбула, а позаду, над Корсаном, над темними сосновими й буковими лісами сонно височили неясні величі гір. Кипариси в парку стояли чорними щоглами, й нічне незчисленне сюрчання цикад здавалося обмарною сіттю, в якій билосся, плівло й німіло серце.

Так минув термін санаторійного життя в Коросані, і тридцятого червня Каїпов виїхав автомобілем у Севастополь. Небо було млисте, в сірому майже непорушному хмарному завої. Автомобіль, як важкий птах, летів білим тугим шосе. Коросан відпливав у минуле. Напереді відкривалося в думках якесь нове життя.

В Севастополі Каїпов перебув цілий день. Було дуже гаряче й душно, сонце глухо світило крізь хмарну імлу, ніякого руху в повітрі не чути було зовсім,— і в білому, кам'яному місті Каїпов почав сумніватися, чи треба йому їхати не знати чого на степовий хутір, чи не краще купити квитка до свого заводу — і знову втягнутися в складне коло турбот, у важку роботу коло мартенівських печей, щоб відкинути, відігнати цей привид, що став на заводі — Ярину.

Але ввечері, коли місто потонуло в жаркій темряві, коли з кошиків уличних квіткарів потягло густими скрадними пахощами рож, коли на морі тасмничо засіяли топові вогні пароплаву, що відпливав на південь, він поїхав на вокзал і взяв квитка до Джанкоя.

II

О першій годині ночі поїзд був у Джанкої. Тут треба було пересісти на Вірменське, щоб відти степами, через Перекоп їхати шукати Яринино хутора. Поїзд ішов аж о дев'ятій ранку, довелося сісти в тісний залі й ждати від'їзду.

За столами знемагали сонні постаті, скрізь була жара, задуха, суш. Запах неосілого пилу сповняв повітря. На очі, на лице, на руки настирливо сідали мухи. Густа посоловіла дрімота гнітила всіх. За прилавком кремезним опецом, куняючи, пірнав головою буфетник. Каїпов подивився на його драгомірівські вуса з підвусниками, на драгле буре обличчя, на бресклі від довголітнього сидіння по ночах горілчані щоки, на скупі, торгові оченята,— і все довкола здалося йому несправжнім, як театральна сцена, дуже майстерно від когось поставлена. В залі, поронивши голови

на брудні скатірки, спало кілька пасажирів. Поруч них, спираючись на кришталеві дармовисики мудрованих свічників, стояли засиджені мухами плакати: „Спать за столами предназначенными для принятия пищи, кладя голову и локти на стол, строго воспрещается“.

О другій годині ночі до прилавку підійшов священник. На голові йому була широка плеската шапка з вузькою смушевою обвідкою — мономахівка. Високий і рівний, він держався ще досить міцно й гнучко, дарма що був старий. Рухи його були сміливі, навіть трохи зухвалі. Учувся його стриманий воркотливий бас. Опецок з драгомівськими вусами ліниво посміхнувся до цього баса вузькими мутними очима й мовчки налив келішок горілки. Священник, як печільниця, що розчиняє тісто, акуратно закачав рукави полинялої ряс, обережно взяв келішок і поволі, смачно випив. Потім обернув долоню, обтер губи, розсуваючи сиве кучеряве волосся, одну мить нерішучо подумав про щось і, не додумавши, прямо, не поступаючись, вернувся на своє місце на лавку коло газетного кіоску, не помічаючи недомислених поглядів пасажирів, що здивовано видивилися на нього.

За півгодини він появився коло прилавку знову, вийняв з пазухи гроші й почав лічити на долоні дрібні мідяні монети, далекозоро відхиливши назад голову. Драглі щокі опасистого буфетника повідвисали з нудьги. Він, як автоматичний апарат, взяв гроші й налив горілки. Старий підняв скляночку, обережно перехопив смуглявими пальцями грубе скло, ніби бажаючи визначити облудну вагу марного сосуда, і почав пити дрібними повільними ковтками, як п'ють у гарячий день дуже холодну воду.

В цей момент у залю гучно увійшло троє селян у брезентових плащах. Один з них осудливо й насмішкувато підморгнув до решти двох, показуючи на сиву постать у мономахівці. Селяни були рославі, плечаті, бронзові, густо засмалені, йшли напруго й безжурно, — мабуть, їхали цілу ніч кіньми і тепер, здавалося, були розворушені дорогою, справами, електричними вогнями станції після темряви степових путівців. Священник обернувся, пізнав їх, підійшов, привітався, простягаючи кожному з семінарською приязною непримушеністю руку. В зухвалих соколиних очах його заграв обережний усміх, воркотливий бас запобігливо забубонів щось улесливе, в поворотах голови видко було бажання здивувати чимось веселим, жартівливим, гострим. Селяни кілька секунд не уважно й вибачливо дивились на нього, як на людину з іншого, нижчого світу, як на дорослого дивака, давно вже всім набридлого, потім розійшлися різно; один до кіоска, другий до круглого столика, на якому можна вписати якусь цифру в записну книжку, третій до речей. Священник ніяково постояв серед залі, потім вагаючись підійшов до прилавку і його воркотливий бас винувато загув до буфетника. Але драглі лица того позвисали ще нудніше, торгові очіці повужчали, помімили — з них глянула порожня байдужість і відмова.

Тоді старий, махнувши широким рукавом ряс, благально зупинив одного із селян:

— Васю!

Із зухвалих поглядів його зникла соколина сміливість, у них забігав боязкий облесливий усміх:

...ру, ру, ру...

Селянин недомисленно оглянувся на буфетника, подивився в замутнені, вирачені від напруженого усміху старечі очі, оглянув нічну залю з напівзаснулими пасажирами й незграбно попрямував до свого компанйона коло круглого столика, з усіх трьох найвищого й найкремезнішого. Зневажливо кивнувши назад себе, він щось нечутно сказав

до нього. Кремезний селянин перестав писати цифри в книжці, повернув голову до прилавку і, щоб відчепитися, на знак дозволу махнув мозоляною п'ятірнею. Буфетник байдужно й метко налляв третій келішок.

Рука з полинялого рукава ряси простяглася з якоюсь одвертою безсоромністю. Поволі й завзято випивши горілку, священник обернувся до залі. Обличчя йому було червоне. Зухвалі очі мутніли задоволенням, приниженням і сп'янінням. Саме в цей момент підійшов до буфету молодий, спалений сонцем червоноармієць з жовтими петлицями на літній гімнастерці й замовив чай. Священник по-молодечи відвернувся, мутні очі його наллялися сліпою ненавистю і вразливим розпачем. Він широкою ходою пішов до свого місця, відсунув якогось знесиленого дрімотою хлопчика, тупо вп'явся поглядом в підлогу і майже моментально заснув. Його п'яна, злиняла постать була жалюгідна й чудна в цій залі: вона здавалася нікому непотрібною, безпритульною тінню минулого.

Поволі ніч порідшала і вогні поблякли. Крізь імлу втоми Каїпов бачив, як за вікнами пробився синій похолодний світанок. Незабаром небо стало зеленаво-білоджовте, сіре, потім перейшло на перломутрові тони, повітлішало, ожило, сповнилося осяйним світлом,— по людському одухотвореним сонцем.

Від Джанкою до Вірменського протяглася примітивна залізнична вітка. Дев'ятого року, в гарячковому запалі наступу її нашивдкуруч проклав Врангель, поклавши просто на землю без ніяких висипів і земляних робіт. Тепер поїзд ходив по ній тільки „пішки“, не більше як десять верстов на годину, хоч складався всього з чотирьох вагонів: двох пасажирських і двох товарових.

— Ну й намучив же він нас!— покрутив хтось головою.

— Або що?— спитав Каїпов.

— Та на такому поїзді тільки кисле молоко возити. За нього тут жартують: іде колією молодичка.— „Сідай, бабо, підвезу!“— кричить з вагону кондуктор. А тая: — „Нема часу, треба йти...“ От вам і поїзд.

Коли виїхали в степ, Каїпову здалося, ніби перед ним одчиняються двері в минуле, в незвичайні місця, де він зазнав стільки страшного, тяжкого, але разом з тим такого, що підносить, стверджує людину. Вагон поволі торохтів колесами, за вікнами лягла пустельна рівна далечінь. Спершу тяглися ріденькі блаженські смуги пашні — жито, ячмінь, пшениця. Та хутко засіви стали рідші, на всім просторі аж до обрію розкинувся голий, сіряво-жовтий рівноділ, ялові солонці. Почалися місця велетенських побоїв з Врангелем. Глянувши на далеку могилу, Каїпов раптом майже зовсім виразно почув важкий гуркіт гармат і смертельний стукіт скорострілів, так само, як чув у студінь і дощ, восени двадцятого року. Але це тяглося одну якусь невиразну мить. Воно зникло, як тінь летючої хмари,— кругом було тихо й порожньо, тільки жайворонки кришталево струмували в небі та ховрашки, постававши сірими стовпчиками коло своїх нір, злодійською пискнявою ледве чутно перекликалися один з одним.

Степ був спалений сонцем, висушений вітрами й облудно голубів дрібним татарським полином - дюшаном. Серед низької сріблястої щетини дюшану, як острови, стояли зеленаво-жовті кущі ядовитого молочаю. Степова далечінь від дюшану здавалася посипана сіллю або вкрита памороззю. Але гаряче в степу, не до паморозі. Каїпов розцібнув комір сорочки: жар невичерпаним палючим подихом іллявся за вітром.

Здовж колії повагом бігли стовпи з дротами — англо-індійський телеграф — проста, безпередаткова лінія, Лондон - Калькутта. На зупинках давалося чути таємниче текуче гудіння, стовпи брумчали, як чмелі,— вони безсонно співали й нили в синяву тисячоверстних просторів

чужими, не нашими думками, день - у - день, ніч - у - ніч, — їх густий, пильно вивірений дріт натягся понад степом, як незрозуміле павутиння.

А внизу, порошним путівцем, стоячи на возах, імчали, переганяючи поїзд, селяни. Вони весело підхльоскували коней віжками, реготали й кричали до машиніста щось надзвичайно зачіпливе. І машиніст не міг наздогнати їх.

На верхній телеграфічний дріт іноді сідав яструб з полинялим від сонця пір'ям. Чепко стискаючи дріт, він швидко й хижо водив кривим дзьобом, зухвало заглядав у вікна вагонів, потім раптово зривався і стрілою зносився вгору, в синяву, а відти каменем падав униз, на здобич. Степ кругом кишів ховрашками. Яструбам, орлам та совам з давніх часів було тут дике пригодно.

— Полюбуйте, яка справна робота! — показував кондуктор очима: — Позавчора тут згинув кінь. А що від нього залишилося? Орли ненаїсні, як вовки. Зжерли за добу!

На піску випинався обгризений кінський кістяк. Брудні від присохлих клаптів м'яса ребра стирчали жаско й покинуто і подобали на великі барилчані обручі.

Поїзд ішов не поспішаючи, вигойдуючись, „як Тарас лозами“. Було свято — і на зупинках збиралося багато молодих сільських дівчат і молосдиць — засмалених, голоногих, сірооких, зеленооких, повних наївної цікавості до проїжджих і до самого поїзда, як до загадкового звіря культури, що вганявся в це пустельне життя. Вони приходили з поближких слобід і хуторів і, пообіймавшись, стояли годинами, звільна приплющивши вії від гарячого вітру й сонця.

— А от на другій зупинці навіть буфет буде, — жартував кондуктор, побрязкуючи бляшаною манеркою від зубного порошку „Теже“, де він тримав квитки на той випадок, коли б хтонебудь захтів сісти. Вгодований, рум'яний, він блаженно повертався до молодих пасажирок і був видимо задоволений своєю новенькою формою, що сіяла на нім малиновими сукняними трьохкутниками й білою в'яззю літер.

Обіцяний буфет був такий, що хлопчечата поприносили за верству з села в відрах воду і продавали її по копійці за кухоль.

— А, може, гуртом дешевше віддаси? — питався, підморгуючи, один пасажир в найменшого хлопчика. — Ціле відро візьму на компанію. Згода?

Хлопчик поправив на голові продертий солом'яний бриль і, боячись запропонованої оборудки, похитав головою.

— Так не можна.

— Чому не можна? Бери двадцятку на око!

— Ні, пийте по копійці.

— От чудний! В тебе ж цілого відра не вип'ють.

— А як поїзд годину простоїть?

— Ну, ще що вигадай!

— Буває, що й дві стоїть. І три стоїть. Ого!..

— То ти спекулянт? На народній спразі грошенята заробляєш? Еге? Ану, як тебе на прізвище...

Хлопчик боязко підхопив відро й перебіг до сусіднього вагону.

На станції Юшунь паровик по розтоці пішов у степ, до дерев'яної криниці, і більш як годину пив воду. Майже неможливо було повірити, що вісім років тому тут лютували запеклі бої. Тепер над покинутим поїздом невидно й густо тік вітер, і кругом, на спеці й сонці, стояла глуха суш і пустеля.

І знов поволі, ліниво, як розморений жарою віл, загойдався, затохтів поїзд. Несподівано в степу лучилася отара овець. Машиніст на

збитки раптом свиснув. Вівці ошелешено кинулися одна на одну, в купу, назад — і, спотикаючись і падаючи, розбіглися різно... Через верству, в натачанці, запряжений парою вороними кіньми, зустрілися повбирані жінки. Підпустивши коней так сажнів на двадцять, машиніст просто в них проразливо вдарив уриваним свистом — раз, два, три!.. чотири! Коні шарпнулися вбік, по пашні, на пари і, ламаючи дишель, з виряченими з жаху очима помчали навзаводи, як від страховища. Жінки верещали, хапалися країв натачанки, повідок обурено й настрашено обертали до паровика лихі обличчя. Каїпов пожалував, що з вагона не видно машиніста: він, мабуть, був дуже задоволений.

На другій зупинці машиніст виніс відро води, відійшов сажнів з десять у степ й почав „вилити“ ховрахів. Коло нього якісь вийськовий з револьвером наготові присідав перед кожною ніркою, щоб стріляти, тільки не покажется ховрахова голова. Поїджена, погрижена земля аж потріскалася від спеки, а незчисленні чорні нори надавали їй лиховісного вигляду. Але ховрашкам наче хто дав знати: хоч ляляли воду, жоден не вискочив під дуло револьвера.

— А! Халера вам в душу!.. — розчаровано вилаявся машиніст і вихлюпнув решту води на пісок.

Тут сталася несподівана подія, що схвилювала Каїпова так приголомшливо і гостро, ніби перед ним раптом з'явилося безглузде марево.

— Незабаром скажуть амінь нашій тарахтілці!.. — з удаваним жалем зідхнув рум'яний кондуктор, вдивляючись в далечінь. — Вчора інженери приїхали. Онде досліди роблять.

Каїпов поглянув — і, мимохіть витягши шию, подався наперед: в степу коло триножного приладу стояла невеличка купка людей і серед них вирізнялась кремезна, дебела постать, що зразу стурбувала увагу.

— Що за чортівиння?.. — вдарило в мозок, і зіркість напружилася до крайньої міри.

Постать обернулася до поїзда, приклала до очей бінокль і в такій позі застигла.

— Справді, бракує, щоб „хазяїн“ опинився тут!.. — обурено здвигнув плечима Каїпов і роздратовано піднявся у вагон. — Та ні... дурниця! Просто мені здалося ... — старався заспокоїти себе.

Але непорушна людина з біноклем коло очей довго затемняла думки, як ехидний, глузливий привид.

По восьми годинах тяжкої марудної їзди на обрію, за горбом показалася зблякла церковна баня і купа рудих черепичних дахів — залишки колишнього міста Вірменського. Але поїздові не стало сили дійти до станції: з паровика чогось потекла вода і, не доїжджаючи верстви, машиніст байдужно й безжурно зупинився. Каїпов разом з іншими пасажирами пішов через степ пішки. „Ну що ж такого... Пригода“... усміхаючись подумав він.

Вдалині, як чабанський курінь, виднів вокзал Вірменського — знятий з коліс і вкопаний дном в землю товарний вагон, що являв собою і пасажирську залу, і білетну касу й контору начальника станції.

Каїпову чудно було по таких великім часі знов бачити місто, напівзруйноване артилерійними набоями, бачити спустошену рівнину боїв, в яких він сам брав участь. Скрізь були руїни домів, стін, уламки цегли, глиняного грузу. Неохайною пусткою стояли дві церкви — дикі, обдерті, голі. Вони такі були брудні, що не можна було зрозуміти, навіщо вони існують. Татарські мечеті мали вигляд без порівняння чистіший і охайніший, хоч то й були прості глиняні хати з примітивними мінаретами, подібними до голубників.

Біля торговиці коренато білів великий, критий бляхою „селянський будинок“, з широким двором. Кругом двора з обох боків тяглася довга повітка з яслами для коней, а посередині, проти сонця, блищав під'ємним колесом колодязь. Двір наполовину був застановлений возами, натачанками. Тут щохвилини з'являлися неймовірно чорні цигани, що пропонували підкувати коней, перетягти шини на колесах і взагалі полагодити, коли що зламалося. Як перепечені яйця, блискотіли каштанові білки їх очей, хижо світилися білі дикі зуби.

— Одчепись! Іроде... — напався на одного особливо настирливого цигана сивобородий дядько. — Чого ти лізеш, як муха? Подумати про діло чоловікові не даєш. В мене, може, саме розум прибуває, а ти присікався!..

Каїпов подивився, постояв, послухав. В самому „селянському будинку“ було порожньо — робили ремонт, пахучо фарбували двері — не можна було ні чаю напиться, ні пообідати.

— Вам, може, підводу? — висмикнувся зза рогу в'юнкий русобородий чоловік, босий і з батоном під пахвою. — У мене чисто все є: натачанка, лінійка — куди хочете доведу.

— Айбари знаєш?

— Чому ж не знати? Хутір. Можна і в Айбари.

Каїпов умовився і вийшов на майдан. Кругом базару, як кострубаті сірі птахи, порозсідалися приземкуваті трактири і збито гули клеткотом і гамором. На одному з них чорною запорошеною бляхою випиналася двосяжнева таблиця з жовтими літерами: „Ресторан Крим“. З розчинених дверей того понурого „ресторану“ безперестанку долітала татарська музика. Звуки її були бідні, але швидкі — вони летючо товклися в якімсь пристраснім, безвихіднім закутку — і зразу не можна було навіть зрозуміти, які інструменти появляли цей вузький танечний вихор, скільки їх. Каїпов увійшов і здивувався: інструментів було тільки два: щось ніби скрипка, подібна на гарбуз, і бубон — найдавніший товариш монголів, ще від часу азійських кочувань. Бубнар грав дивно: він цілком віддавався своєму мистецтву, як несамовитий, як екстатичний заклинач духів, — і бубон в його руках трепетав, наче живий поривчастий птах. Віртуозна гра бубнаря прикувала увагу Каїпова з першого ж моменту, п'янке, глухе гудіння шкіри і дрібне брязкання балабончиків надили й чарували до зворушення: палючою тугою ставала в думках Ярина, хотілось хутчій виїхати, перелетіти через відстань, що відділяла від неї.

Стеля трактиру звисала низько й невесело, вона тяжіла понурою духотою, за покритими цератою столами сіріла гаряча півтьма, кімната подобала на возовню, тут густо пахло борщем, цибулею, червоним пекучим перцем, горілкою і теплим перекислим пивом. Крізь музику клеткотів п'яний гомін, продиралися пустотливі вигуки, сміх, в три підкови загиналася тупа, гола лайка. Поміж столиками снували дві молоденькі офіціантки, звично жонглюючи управоруч і вліворуч тарілками з борщем, пляшками пива, горілкою, скляночками, закускою. Чудно було бачити, як вони, не моргаючи очима, слухали найнеймовірніші непристойні закрутоси вередливих, підпилих ротів.

За першим від дверей столиком пило три цигани, закушуючи цибулею та сіллю. Коло них улесливо стояло дві жінки в дрантивих збираних спідницях і з ревнивою жадобою чекали, чи не наллють їм скляночку, чи не піднесуть непевною рукою, розхлюпуючи, гарячого хмелю. Цигани пили буйно, розгонисто — тикаючи головками цибулі в брудну сільничку і соковито хрумаючи тою цибулею на блискучих зубах, щось гортанно галакали один одному просто в очі, в рот, дико жестику-

лювали, стукали по столі кулаками. Наостанку, молодий, той, що частував решту двох, сколотивши в плящі фуси, подав жінкам — патлатій поморщеній бабі і молодій, сліпучо смуглявій смиренниці. Смиренниця, зашарившись і віддано розкривши вії, чорним гарячим поглядом подивилася циганові в п'яні очі.

Вірменин - скрипаль і татарин - бубнар, почервонівши з натуги, чимраз більше прискорювали темп. Бубон гугняво бився, сквапливо гудів, підскакував, підлітав в легких брунатних руках, замагаючи проразливий голос скрипки. П'яний гомін і галас клуботалися звідусіль, наче море, — це враження ще збільшував синій тютюновий дим. На запалому в землю ганкові глотилася запобіглива юрба цікавих недоростків та селян з базару, а за ганком палала спека, жовтіла піщана вулиця і зблякло синів вицвілий від сонця шматок неба.

В другій кімнаті, куди пройшов Каїпов, витягся на всю довжину прилавок, повний пляшок і консервних коробок. Тут край вікна сиділи за горілкою два миловидих дідки. Один з них, подібний до романіста Мордовцева, світлячи рожевою лисиною і мигкотячи окулярами, проникливим голосом лестився до буфетника - грузина, в якого, як виявилось з розмови, напив набір вже на півп'ята карбованця, і розказував останні вірменські новини.

— А доктор наш, чули? Фалшивий, виявляється. Фалшивий, їй - богу! Два роки людей лічив, дурисвіт, рецепти писав, а вчора, кажуть, виявилось, що він до медицини нічого не має! Зовсім навіть навпаки. Ха!..

Він переможно поправив окуляри і з задоволенням смішком розсипався безтурботним горошком.

— А з Іваном Івановичем штука вийшла, просто така дурна, що й не сказати. Адже сам себе за замок засадив.

— Як посадив? Пачіму? — усміхнувся буфетник грузин.

— Дуже просто. Приходить в міліцію. „Арештуйте, — каже, мене — я розтратник, гроші державні розтратив.“ „Скільки?“ — питають. „Не знаю. Карбованців п'ятдесят, мабуть, набереться“... — „А утримання ваше яке?“ — здивувалися в міліції, що за таку дурницю сам на себе чоловік виказує. — „Шістдесят два карбованці на місяць“... ніби Іван Іванович каже. — „Ну що ж, арештуємо, коли просите. Нічого не зробиш. Наше діло маленьке. Титаренко! Візьми громадянина на ключ.“ І, значить, хап раба божого. Добре? Третій день уже за ґратами. Чорт зна що вийшло. Не чоловік, а чобіт, ганчірка, тісто! Ревно, кажуть, плаче. Там у нього на службі переполох. Поперелякувалися, ревізію зробили, думали, хто зна чого накоїв. І що ж? Виявилось справедливо: не стає грошей. Але скільки? Сорок дев'ять карбованців сімнадцять копійок! Подумайте собі. До півсотні не дібрав. От мізки телячі! І ото сидить тепер, старий дурень, за такий капітал...

Серед галакання, п'яних викриків і сквапливої музики до трактиру несподівано увійшла висока постать у полинялій рясі. Каїпов з подивом пізнав у ній священника, що вночі пив горілку в Джанкої, і знов незрозуміла тривога охопила його. В руках, в зухвалих поворотах голови, в соколиних очах, навіть у мономахівці, як крізь туман, проступало щось знайоме, але таке, що його ніяк не можна було пізнати.

— А! — зрадувано підняв назустріч мономахівці кучеряву білу бороду проникливий дідок. — Прошу, прошу. З приїздом! А в нас тут без вас чуда діються. Ех, Гоголя нема на наших чудотворців! От коли б послухав Микола Васильович та подивився... Господи! Не „мертві“, а просто „фантастичні душі“ написав би!..

— Ну його до ката, Гоголя! Нащо небіжчика турбувати надаремно? — урвав його мову мутний з ночі священник. — Ти краще налляй мені повну. А Гоголеві, брате, каюк з усіма тельбухами. Хай спочиває у селищах праведників, коли його пустили туди!

— Ах, жартун, жартун!.. — масляно засміявся дідок. — Ну, прошу, во здорові!

— Е! — крикнув священник, лигнувши горілку. — Градусів не стає. Пожалували, чорт їх мамі!

Одчайдушно понура татарська музика билася в трактирі з якоюсь обпаленою, розпачливою безпорадністю й швидкістю. Бубнар і скрипаль сп'яніли цілком. Вони рвали свої інструменти чимраз запальніше й несамовитіше — і все довкола здавалося Каїпову кошмаром.

— Коні готові, можна їхати, — сказав раптом в'юнкий русобородий дядько, увійшовши нечутною босою ногою.

Це було рятунком від п'яного горлання, від тютюнового диму, від кислої розпареної духоти. Каїпов розплатився й сів у натачанку.

За „селянським будинком“, в заулку вирушав у дорогу цілий циганський табор. Цигани сідали в довжелезні мажари, сповнені безліччю брудних, брунатних циганят, перинами, лахміттям, мідницями і всіляким манаттям.

І тут, поки натачанка об'їздила табір, несподівано відбулося продовження трактирної сцени. Молодий циган, що частував жінок горілкою, один із перших виводив свого воза. Його жінка йшла позаду, гірко й злісно дорікаючи, її губи кривилися з ревності, образи, лютої. Циган щось пронизливо крикнув до неї, кинув віжки і, вигравючи тонким ремінним батоном, хижо ступив назад. Його уривчатий крик подібний був до крику яструба. Він моментально махнув батоном — раз, другий, третій! — батіг аж свистів, тнучи жінку по плечах, по спині, по грудях. Смугляве, понівечене віспою обличчя циганки аж носіріло як попіл, але вона безрушно, не боронячись, покірно приймала удари. Цигани й циганки з сусідніх возів співчутливо і спокійнісінько спостерігали цю сцену, як цілком природню картину. Патлата стара й молода бронзова смиренниця стояли поблизу ж і мовчки дивилися на суд мужчини. В смиренниці очі зробилися величезні, зовсім чорні й надзвичайно гарні. Її смугляві й молоді лиця понаяв ніжний матовий рум'янець.

III

За Вірменським почалося величезне порожнє поле, вкрите колючим синявим бур'яном — дика околиця Перекопа. За земляними валами фортець показалися руїни білої башти. Але то була не башта, а уламки міської соборної дзвіниці. Від собора нічого не залишилося, та й про те, що на цих байраках, завалених безладними купами побитого каміння, стояло колись місто, ніхто ніколи не сказав би. На зарослому міському попелищі підсліпувато притислися до землі кілька маленьких рудявих халуп, зліплених з гною й глини, очевидно, зовсім недавно.

І Каїпов відчув у собі чудне хвилювання, ніби раптово побачив свій власний гріб, з якого видерся з неймовірним напруженням сил.

Місто потрошене було на дрібні шматки грузу, потовчене на сміття, на порох, обернене в первісну пустку. Яке віще поле! За стародавніх греків тут стояла твердиня Тафрос. Віки стерли її як забавку пігмеїв. На обдертій землі скити пробували звести свої земляні загати, але їх поперекидали й розвіяли по степу нові навали. Татарські хани Менглі - Гірей і Сагіб - Гірей збудували на грецьких і скитських руїнах опорну фортецю Ферх - Кермен — Фортецю Долі. Їх збили військові отамани Кате-

рини другої. На татарському городищі, як сторожовий форт імператорської сили, виник Перекоп. На Перекопі зламалася доля Врангеля й білогвардійщини, що намагалися реставрувати імперію.

От він, цей могутній вал і цей смертний рів від моря до Сиваша — вісім верстов, прокопані протягом сімнадцяти віків руками греків, скитів, татар, турок, росіян, — безмовна могила ні від кого не лічених тисяч людських існувань, місце запеклих боїв, що прогрімилі двадцятого року. Каїпов у напруженні аж витягся весь і роздивлявся довкруги. Серце йому глухо билося.

Весь вал і прилеглий до нього степ позаростали лободою, дюшаном, кураєм, жовтими кущами молочаю. Важкий горб висипу, поритий бліндажами й кулеметними гніздами, поранений ямами від розриву набоїв, здавався велетенською спиною дракона, що загруз у землю. Ями розривів уже позатягалися густою трав'яною щіткою або піском — вони почали стиратися, вирівнюватися з околичним ґрунтом. Тепер тут панувала німа тиша й гарячі сухі вітри. Високо, горішніми невидимими океанами летіли вітри над степом.

І Каїпов знов, немов той сон забутий, в уяві встало, що під цим небом діялося восени двадцятого року. Стояв гострий холод. З півночі віяли безнастанні пронизливі вітри, летіла люта вогкість, паморозь. Червона армія, піводягнена і півузута, зглотилася нетерплячим, перемерзлим кочовищем. Багато людей було без чобіт, без шинелів, у самих тільки літніх куртках. Вал гудів від ураганного артилерійного й кулеметного вогню. Ночі були жаскі, нестерпні. Понад десять прожекторів, як помацьки з пекла, нечутно карбували небо, згубливо повзли по землі, вишукуючи позицій, гармат, людей, оголяючи криївки від Перекопа до Чаплинки — на п'ятнадцять страшних верстов, щоб негайно вбити, змести, зруйнувати. З моря, з гнилого Сивашу душив густий смердючий туман. Смерть рвала й валила людей звідусіль. Найстрашніша була остання ніч — проти дев'ятого листопада — перед боєм і самим бій. Вал їжився в темряві густими рядами колючого дроту. За валом сидів ворог. Відти працювала сила техніки, удосконалені машини смерти й нищення. Прожектори велетенськими голубими мечами різали поле, із зрадницьким немилосердям розкриваючи людські ряди для гарматних і кулеметних стріл. Далекобійна англійська артилерія незрозуміло швидко й спритно переносила вогонь на яку хотіла ділянку. Їй допомагали судові гармати з моря. З моря ішов такий гострий холод, що бойці не витримували і перед очима смерти накладали багаття, щоб бодай кілька хвилин погрітися. І ніч стала страшніша над усяке пекло, над усе, що може уявити мозок. На простороні вісім верстов конвульсійно вистукувало півтори тисячі кулеметів, гахкало понад триста гармат, ревла й завивало понад вісімсот панцерників. Каїпов на свої очі бачив, як жерла гармат розпікалися до мутно-вишневого кольору й здавалися запаленими божевільними тілами, що підскакували з лютости. Револуційні полки бурхнули як ріка, як лавина, як повідь, що прорвала загату. Вони підкотилися до дротяних загород, вдарилися об них невпинною силою, — і через дріт, через кілля моментально утворилися мости з покорчених трупів. Панцерники, тяжко обертаючи колесами, пішли по купах людських тіл. Скоростріли й гармати супротивника, схоплені за горло, захлинулися. Техніка спинилася, вмерла. Біла армія була змішана, розчавлена, розтоплана. Недобитки її, гнані смертю, тікали в темряву, в зловісну глибину Криму — в смерть і жах... Отож тоді, вже вдосвіта, в мареві холодної мли відкись збоку вистрілила очманіла з розпачу гармата, і Каїпов відчув, як вогняно шарпнуло йому руку.

За кілька день, коли змовк у тумані гуркіт боїв, вже лежачи в Сімферопільському шпиталі, він чув похапливі оповідання про те, як на той смертяний вал поприходили селяни з найближчих сіл та слобід, поприходили цілими громадами, щоб позакопувати вбитих. Туманно сіялася дрібна холодна мряка, земля зробилася липким болотом, сортувати вбитих не було коли, ховали всіх поспіль, де хто лежав — і червоних, і білих в одних спільних ямах. Над ямами ніяких висипів не робили, осінній дощ мочив до рубця, трупів була безліч, поскорялися швидше кінчити. Землю над закопаними тілами тільки рівно талували — і тому гробів у звичайному розумінню не вийшло.

Каїпов підводився, намагаючись розглянути ознаки поховань, та ніде нічого знайти не міг. І вал і рів позаростали гірчаком, деревким кураєм, дюшаном, — скрізь було рівно, по - кочовому дико й пусто. Над травою, як невидимі вітрила, хлюпалися гарячі неживі вітри, може, ті самі, що пролітали понад мертвими африканськими пустелями.

І Каїпова обняло почуття якоїсь образи.

„Бодай обеліск який поставити...“ — подумав він. — „Неодмінно порушу питання. Як же ж так?“

Після турецьких воєн коло Перекопського валу, надто за Вірменським, ближче до Юшуні, майже до самого Червоного солоного озера позалишалися величезні могили — „Турецькі Могили“, що далеко синіють на голій рівноті своїми стрімкими шапками. На тих могилах степові орли мостили гнізда. Від великої Перекопської битви, що оборонила революцію, могили не осталося... Тільки на дні величезного рову зрідка сліпучо мигкотіли білі, як крейда, кінські черепи, та полинно - сизий татарський дюшан погребно віяв густою смоляною гіркістю...

IV

— А*нде й Айбари, — протяг*наперед криве пужално русобородий дядько, що раз - у - раз цмокав до коней. — До сонця будемо на місці.

Каїпов побачив віддалік невиразні обриси покрівель, подібних на намети азійських кібіток, і зелену купу дерев.

Хутір творили десять чи двадцять далеко розкиданих одна од одної хат. З першого двора з вовчою лютістю вискочив кудлатий кундель і осатаніло загавкав.

— Цить ти, скажений! — втихомирив його білявий хлопчик, з цікавістю оглядаючи невідомого приїжджого.

Каїпов спитав, де живе Ярина.

— А ось тамичка! — зрадів хлопчик, що до нього заговорили, і радо побіг обік натачанки. — Ось тут.

Коні стали коло великої присадкуватої хати, критої почорнілою морською травою. У дворі на ланцюгу хрипко загарчав величезний сірий пес. У вікні майнуло чиясь обличчя, — і на поріг вибігла Ярина. Очі її сіяли гордим задоволенням, радістю.

— Невже ви?.. От чудово! А я до вас писала. Одержали?

— Ні, ніякого листа не було.

— Значить, ще краще, коли так приїхали. Та в'їжджайте ж.

Дядько відкинув рипливі, посірілі від дощів та вітрів ворота — і завів коней у подвір'я.

Ярина від хвилювання світилася, усміхалася, привітно клопоталася. На ній була вишивана українська сукня, старі капці на босу ногу, — через те вона здавалася домашньою, близькою, надзвичайно простою.

— Я вам зараз умитися дам.

Вона швидко дістала рушник, принесла мило, зачерпнула в мідяну квартиру води.

— От ставайте сюди, на каміння. В нас тут просто, по-сільському. А я зливати буду.

Каїпов високо закачав рукава, розцібнув комір сорочки і, коли глянув у близькі зеленасто-жовті очі, йому здалося, що він після довгих, тяжких мандрювань приїхав, нарешті, додому. Ярина з бережною дбайливістю, дуже уважно лила воду. І ця послуга була йому мила, як пестощі.

В світлиці метушилася, накриваючи на стіл, бабуня.

— Знайомтеся: моя мама, — підвела Ярина Каїпова. — А це Лідочка, сестра — урвителька, дикунка, мисливиця на горобців, — одно слово, індіанин і слідець херсонських степів.

Зза рогу пічки на Каїпова здивовано й лукаво дивилася тоненька, десятилітня дівчинка.

Після вмивання горіло напечене вітром і сонцем обличчя, солодко крутилася голова. Каїпов безнастанно чув густий, гарячий шум своєї крові. Кров билася в скронях, в руках, в цілому тілі, летючо несла, підіймала серце — і коли Ярина підходила близько, він нічого не бачив, крім її очей, грудей і золотистих, засмалених пліч.

Смерком приїхав з поля на мажарі Яринин брат. Він був високий, безтурботно незграбний в рухах, із збиточними розгонистими повадами підлітка — і з першого погляду — в його очах, в манері згорда обертати голову майнуло щось знайоме. Каїпов мимохіть старався вхопити, в чім це знайоме — і ніяк не міг зрозуміти зв'язку між рефlekсами своєї пам'яті і зовнішнім враженням. „Просто до Ярини подібний“... — рішив наостанку, але на тій думці не заспокоївся: в свідомості осталося щось глухе, тривожне.

Чай пили при світлі. Низька світлиця, прибрана рушниками й засушеними жмутками трав, сповнилася тьмяним жовтим світлом. З чорних рамок з стін дивилися потемнілі фотографічні картки, сліди давнього, згаслого життя. Перебігаючи по них поглядом без ніякої цікавості, зайнятий усім еством самою тільки Яриною, Каїпов несподівано здригнувся.

— Хто це? — спитав він з подивом і нетерпляче підійшов до стіни.

Та ледве вдивившись в риси, що вразили його, раптом відчув, як від стиду кров заливає йому лице. На фотографії був молодий, надзвичайно гарний священник, з юнацькою борідкою, з соколиними, задириливими очима, веселими і разом з тим гордовитими. Моментально уявився буфетний вокзальний прилавок, сонна пасажирська заля, вицвіла постать у рясі — і зараз таки лунким клубком забилася татарська музика в трактирі, п'яне галакання, тютюновий дим, кисла духота, лайка й мутний, зухвалий голос: „Ну його до ката, Гоголя!“... Відкрилося те, що мало бути укрите. З'ясувалося, що саме тривожило в п'яній мономахівці і що так невиразно і неспокійно здивувало в браті Ярини: великі ясні очі карточки були її очима.

Перемагаючи себе, Каїпов перевів погляд на Ярину. Сумніву жодного не могло бути. Вона нахмурилася і зразу якось знітилася.

— Ніколи не подумаєте... — глухо вимовив її голос. — Мій батько.

Каїпов подивився вбік, у зачинене темне вікно і раптом, ніби ступаючи в провалля, сказав:

— Я його бачив.

— Як бачили? Де?.. — схопилася, стурбувалася Ярина.

— Сьогодні вночі в Джанкої. А вдень у Вірменському.

В кімнаті стало напружено тісно, ніби повужчали, позсувалися стіни й спустилася стеля. Ярина нервово без ніякої потреби пересунула стільця,

зробила кілька сліпих кроків і, не підіймаючи довгих, тремтючих вій, спитала:

— Ну, та й що?.. Чого запам'ятали, чого звернули увагу?..

— П'є.

Раптом спинившись, Ярина стиснула свої скроні, провела пальцями по запалених повіках.

— Це жах...— видихнула вона пригноблено й затулила обличчя руками.

Каїпову стало жалко її.

— Не беріть так до серця... Навіщо?— сказав він лагідно.

Вона ніби очутилася, стріпнула волоссям і тихо попросила:

— Ходімо відси на повітря! Мені душно...

Кругом хутора теплою оксамитною млою уже лежала ніч. Над степом цвіли зірничі. Зірничі були рідкі й малі — від неостиглої земної спеки, від густих атмосферних течій, що безнастанно струмували з моря.

Каїпов і Ярина мовчки пройшли повз хутірські хати і побралися в степ.

— Це наше нещастя, наша неслава, безнастанний страх перед скандалом!...— гірким, схвильованим голосом почала Ярина.— І мені неприємно... ні, скажу щиро, мене болить, що ви про все дізналися... Батько п'є здавна. Ми втекли від нього, сюди, на хутір. Брат зробився хліборобом і живе по-селянськи, малописьменною людиною. А він волочиться по селах, по хуторах, жебрає — і при кожній нагоді п'є. Бридко, ганебно!.. В парафії з нього зробили посміховище.

Степ в імлі стелився невиразними, безкрайними просторами. Десь здалеку пахло кошеною травою, невидимими, незаними квітами. Запахи були незчисленні, вони поволі напливали — то вогко й густо, теплою, висхідною хвилею, то розріджено, легко, ледве відчутним прохолодним подувом, потім знов тепло — і знов тонким, запашним холодком. У невичерпному русі тих пахоців степ вплив у небо, як величезний, таємничий корабель.

Каїпов взяв Ярину за руку. Вона поривчасто і вдячно стисла тверді, сухі пальці. Цей потиск п'яним струменем перебіг йому по крові, стираючи прикрість несподіваного відкриття і знов вкидаючи в ту гарячу млість, що такою нетерплячкою і тугою поняла його ще в Коросані. Та, ніби боячись сама себе, Ярина твердо визволила руку й казала далі про сумні батькові авантури.

По нічній рівнині невтихомирні цвіркуні пряли кришталеві, тремтячі спіралі — від землі вгору, в темряву, і на всі боки, до обрію. Тремкі золотисті голоси їх, розсипаючись у травах, здавалися подібними до трепотіння прозорих крилець бабок, коли вони гойдаються над рікою. Цвіркуні квапилися натужалися, пряли, сп'яніло підносили, підіймали безнастанно ростучі тонкі спіралі і ніяк не могли випрясти.

— Почалося це з Херсона, я ще в гімназії вчилася...— схвильовано казала далі Ярина. Здавалося, що вона притьом хоче щось з'ясувати, довести, оправдатися з чогось, щоб вернути, утримати те, що захиталося в Каїпові там, біля стіни з фотографічною картою.

В темряві не видно було її очей, не видно живого відбиття почувань, але голос бився теплими глибокими нотами. Переступаючи через стид і ніяковість, хвилюючись, вона розповідала про ціле своє життя, почавши з дитинства, з далеких гімназійських років.

Ніч була чорна, величезна. Теплий морок відсував світ, з його заборонами, недозволеними радощами, законами. Смолясто пахло дюшаном, якимись дикими медовими квітками. Каїпов слухав чуже невідоме життя,

як казку про перешкоди, про нещасливе кохання, про заміжжя, подібне на те, ніби її викрав Чорномор, про несміливі по - дівочому унімливі пригоди. В грудях росла широка хвиля чогось великого, безоглядного, молодецького, зважливого. Попри свої тридцять два роки, попри суворі труднощі минулого, він почував у собі багато юнацького, вільного, багато жадоби на незвичайне, що іноді паморочило голову і наче підносило над землею. Це неперебите юнацьке подвигнуло його їхати, воно вело тепер по степу поруч невідомої жінки, шуміло владним шумом у крові. І що більше він слухав, то далше й туманніше звучали слова, що вимовляла Ярина, то ближча, бажаніша ставала вона сама. Зникли перепони, що стояли на заваді, — оставався ніжний, глибокий голос, загадкове бронзове в вирізі вишиваної сукні тіло, його молодість, достигла соковитість і п'янка сила.

На сході, з - за рівного краю землі, незабаром з'явився місяць. Він підіймався величненно червонясто - жовтою кулею. Степ в місячному сяйві став таємничим і невідомо древнім. Тисячоліття первісних кочувань невлонними тінями лягли по обрію, запахи незнаних квіток і трав попливли дужче й густіше.

— Як гарно!.. — зупинився раптом Каїпов, милуючись на багрове місячне око, що вставало над млистою долиною.

— Правда?.. — перепинила своє оповідання Ярина і, як луна, повторила: — Щоночі така краса...

Каїпов доторкнувся долонею до її плеча, до оголеної руки. Рука коло плеча була ніжна й холодна як атлас. Від дотику Ярина на мить завмерла, затихла, — і це сп'янило Каїпова. Він швидко обняв тугі, пружкі плечі, летючо стиснув, притяг їх до себе.

— Не треба! — забилася, зашепотіла Ярина. — Не треба... Чуєте?..

Її тіло теплою дозою гнулося й тремтіло йому в руках. Руки робилися міцніші, завзятіші, гарячіші. Пересохлі губи ковзнули по матово - смуглявім лиці і припали до ніжності прохолодних, як пелюстки квітки, губ. Тоді Ярина скинула йому свої руки кругом шиї і, вже не пручаючись, цілувала сама.

Раптом десь далеко почувся невиразний стукіт і дзенькіт туго обкоханих коліс на тонких сталевих осях. Напроти нього з хутірських дворів заклуботалося люте собаче гавкання. Вимкнувшись із обіймів, Ярина прислухалася. Але стукотіння коліс майже негайно урвалося, і розбуджене гавкання хутко замовкло.

— Дивно... — прошепотіла вона ніби в забутті.

— Нічого дивного!.. Нічого... — знов палко обняв її Каїпов і, як в огні, шукав губами відвітних губ.

— Що це?.. — несподівано голосно спитала Ярина, вдивляючись у той бік, де хутір.

Каїпов повернув голову: по освітленій місяцем рівнині зквапливо бігла маленька тоненька тінь. Спершу вона ставала, ламала напрям, потім просто й рішуче побігла до них.

— Невже Лідка? — здивувалася Ярина. — Що за вигадка? Може, з батьком що трапилося?..

Дівчинка підбігала чимраз швидше. Видко було, що вона аж задихалася від того, що напруго бігла й натужала себе.

— Ти чого? — незадоволено крикнула Ярина, коли Лідочка була кроків на п'ятдесят.

Та мовчки бігла далі. Нарешті, підбігши аж до них, злякано видихнула:

— Вік... Віктор Павлович приїхав!..

— Що?— ніби від раптового удару здригнулася, відсахнулася Ярина.
— Пригнався на казенній натачанці... Коні в милі!.. Лихий, господи який!.. Питається, де ти. Іди швидше!..

Навіть при неясному світлі низького місяця видно було, як попотніла Ярина. Не криючи свого хвилювання, вона сказала:

— Чоловік!..

— Самовладання! Не стеряйтеся!— суворо взяв її за руки Каїпов.

— Швидше, Ірусю...— в гарячковому неспокої квапила, не могла віддихатися Лідочка.

— Нічого не розумію...— провела Ярина рукою по чолі.

Каїпов мовчки заглянув їй в очі, в їх німу тривогу.

— Скажу щонебудь...— криво усміхнулася Ярина.

Запитливо подивилася на Каїпова, потім невидючим дотиком погладила Лідоччине волосся.

— Ти іди, Лідок. Я тебе дожену.

Мигкотячи голими ногами, дівчинка побігла назад, до хутора.

Ярина знов поглянула на Каїпова. В очах її мішалася розгубленість.

— Досадно...— сказала, спускаючи вії.

Кивнула головою, усміхнулася, як змовниця.

— Ну, прощайте.

І, вже не ухиляючись, занедбавши всі оборонні рухи й слова, потяглася до Каїпова.

— Ірусю!..— покликав здалеку зляканий Лідоччин голос.

— Зараз!— крикнула навздогін Ярина— і раптом завмерла: майже нарівні з мигкотящою маленькою тінню побачила темну постать, що йшла напроти них.

— Пропала я!.. Сам іде...— в страху скулилася, затремтіла вона.— Ідіть відси! Ідіть, будь ласка.

— Навіщо?— твердо підвів голову Каїпов.— Я хочу, щоб ви разом зо мною пішли.

— З вами?.. Як то? Що ви кажете?..

— На мене ждуть коні. Зараз же поїдемо на завод, до Харкова, куди хочете!

— Ні, прошу вас!.. Лишіть мене! Чуєте?..

— Ярино!..

— Ні! Не можу!.. Ні... Ідіть!

Степом швидко наближалася темна, кремезна людина. Її хода була рівна й важка, як механічний рух завідної статуї. Не дійшовши сажнів на десять, вона мовчки підкинула правою рукою. Проти місяця щось на мить блиснуло, і зараз таки оглушливо ляснув постріл. Куля, як бджола, дзвизнула коло скроні Каїпова.

— Не бійтеся, в мене теж є! — крикнув він, вихопивши з кешені револьвера.

Постать на ході, не налучаючись, з злісною ненавистю стрілила знову. І знов куля дзенькнула десь зовсім близько.

— Не стріляй!..— раптом дико зойкнула Ярина і з розпачливо піднесеними руками кинулася до чоловіка.— Вікторе! Що ти робиш?

— То скажи чесно, кого ти кохаєш...— ухилився він від неї.

— Тебе! Тебе, Вікторе...— палко заговорила вона, з відданою готовістю обіймаючи його руки, груди, шию.

Каїпов, спустивши револьвер, затих.

— А може ще когонебудь?— важким поглядом уп'явся в неї чоловік, намагаючись здерти собі з шиї ніжні засмалені руки.

— Тебе одного!..

— Подумай.

— Тільки тебе! Рідний мій... Тебе!

Тоді гладка постать з виразом крайньої зневаги повернулася до Каїпова:

— Ви чуєте, громадянине?

Каїпов не спускав з Ярини очей. Перед ним була жінка, якій ніби випав хребет. Вона моментально стала метушлива, догодлива, безкостою осіла на землю і, ніби засуджена, благально хапала, обіймала чоловікові ноги. Очі ховала від Каїпова, як від смертного привида.

Каїпов нічого не сказав, всунув револьвера в кешеню і пішов степом на хутір, ледве розрізняючи покрівлі далеких хат.

Степ у місячному світлі стелився диною, моторошною пустелею. Все було неймовірне, чудне й чуже, наче він опинився на іншій планеті. Тільки цвіркуни як перше з кришталевою безтурботністю дзвеніли тоне-сенькими скельцями своїх нескінченних спіралів.

V

У дворі одна проти одної стояло дві розпряжені натачанки. І з одної і з другої коні гучно виїдали политу водою полову, побрязкуючи об лунке дерево кільцями недовуздіків. Мірне кінське хрупання бадьорим примурженим шумом сповняло повітря. В тім шумі було щось радісно - живе, стверджуюче, і — Каїпов одразу заспокоївся. Він знайшов на соломі під повіткою свого візника, збудив і казав запрягати.

За півгодини натачанка вже виїздила з хутора в степ. Місяць підбився високо. Небо стало чорне, незмірене.

На виїзді, просто проти місяця, недалеко дороги Каїпов побачив Ярину. Тісно обнявши чоловіка, вона верталася додому. Місячне світло матовим пилом золотило їй тонке волосся. Вона віддано, з винуватою ніжністю горнулася до важкої, заживної постаті, а та переможно йшла, як статуя, що спустилася з п'єдесталу. Дружня близькість цих двох людей здавалася чудною, навіть неприродною і вражала очі. Каїпов відвернувся, відчуваючи гострий, палючий стид, намагаючись зчавити, приглушити своє серце, щоб знищити в пам'яті сліди непотрібної подорожі.

Сонно пирхаючи, бігли дрібним підтюпцем коні. Крізь кришталеві спіралі цвіркунів глухо теркотіли тугі колеса, деренчала десь під дерев'яною оббивкою залізничка. Пахло легкою досвітньою росой. І думки, гаряче зосереджені на тім, що сталося, звільна почали розпливатися, потопаячи в швидкоплинних потоках змінних образів та уявлень.

Хутко місяць почав блідішати й меркнути. Небо на сході пояснішало, понімаючись ніжними тонами світанку. Очутившись від дрімоти, Каїпов подумав про Ярину, як про нічну громовицю, що бурхливо прошуміла йому над головою і шугонула в безвість, в німу порожняву.

Коли почався Перекопівський вал, він знов пригадав бої двадцятого року, жах, смерть, — і з раптовою радісною тугою подумав про завод. Перед очима перепливало жарке, огненне гудіння мартенівського й вальцювального цехів, робітники й майстри в захисних темносиніх окулярах, мостові звідні крани, сліпучі озера розтопленої сталі, що чекає на вилив. І бадьоре хвилювання поняло його живлющою, нетерплячою силою.

Переклав В. С - кий

В. МИСИК

Л І С

(Jhink thaj) shall never see a poem lovely
as a tree

J. Kilmer

Йду стежками все вгору й вгору
По сухому листу, по цвілі.
Подають кущі мені руки
і виводять на світлу кручу:
Тут у поривах в довгім гулі
всі чотири вітри зійшлися,
всі чотири страшних над дубом.

Найдорожчий він для людини:
всю нехитру селянську справу —
сохи, двері, вози дає він.
Він ховає убогі стріхи
од жорстоких проривів неба,
він вогонь на себе приймає
й посилає погрози вгору —
от тому його й люблять люди
всі віків, земель, океанів.

Наче добрий бог дерев'яний,
він сміється вниз до людини,
він птахів ховає у листі,
під корою гризюлю - векшу.
Ось на самій верхівлі висне
ледве видне гніздо якоїсь
невідомої пташки лісу:
і, здається, він весь увага,
він під вітром гуде спокійно,
щоб малят не збудить у пір'ї,
не сполохать рудої векші,
щоб мисливця, що впав од втоми
весь у бруді, з стеблом у вусах,
із липкою кров'ю на торбі
захистить од негоди й вітру.
Давній друг людини, гіллястий
вождь міцного племені лісу.

На горі, наді мною чую
довгий шум і гомін у небі:
це вітри зійшлися на раду
всі чотири вітри могутніх.

Од жаги пересохлий голос —
це південний вітер говорить:
Чим похвалитесь ви, о браття?
Разом з братом своїм зі сходу
я лечу із пустель туманних,
од сухих барханів, з гарячих
голубих океанів, півдня.
Я жагу всіх країв збираю
й налітаю на край весною,
я палю **убогі** посіви,
випиваю плеса солодкі,
я сушу на самім початку
по садах плоди, я пожежі
на дахи переношу — любо
мені жити й гратись на світі!

І, зірвавшись, у вихор звившись,
закрутив з курявою листя,
розігнався й гунув під гору.

Мов з землі, ледве чутний, сонний
обізвався голос: о друзі,
ясені, берестки, ялини!
Станьмо поряд щільніше, віти
заплетімо й не даймо вітру
випивати плеса солодкі,
переносить сухі пожежі —
Станьмо поряд щільніше, друзі!

На узліссі запіли сосни —
в небі раптом стемніло, смеркло
й потягло крупною із хмари —
це північний озвався вітер.

Мов з землі, загуділо знову:
станьмо поряд щільніше, друзі,
заплетімо гілки, не даймо
вітру з півночі віять снігом
в чорні вікна хатин селянських,
у хліви, де жують корови.
Станьмо щільно вздовж залізниці —
не дамо наметів громадить,
не дамо бушувать скажено.

Як зірвався північний вітер —
полякались птиці по гніздах,
пролетіла, як тінь, зозуля
прокувала хрипло, недбало
й, засоромившись, впала. В кору
вп'явшись, дятел тривожно стежить
за гойданням верхів холодних.

Десь у лузі ніжноголосий
бубудун одинокий — одуд —
Занімів на хвилинку. Тільки
розкричались гави, як хмара

піднялися вгорі, вітають
хуртовинний північний подих.

Зарипіло в землі коріння,
застогнали стовбури темні.
Листя зсохле, що роки тліло
у траві, піднялося вгору
й заспівало голосом гномів,
злим, хримким закружляло зойком.
Комашки замельками швидше—
ось повзе рясна кавалькада —
метушливо, нетомно зносить
вчувши вітер, чували білі
у льохи глибокі, підземні.

Йду й вітаю з світом дивним:
бубудуне далекий, драстуй!
Драстуй, жовно, й ви всі по ріках
невгамовні птахи — матроси.
Чую — одуд десь бовкнув: — драстуй —
хтось озвався поруч на дубі —
й загули діброви о крику,
од вітання гостей крилатих.
Як між давніх друзів, іду я
знов щасливий і безтурботний
розуміючи мови всякі,
кожний голос прийнявши в серце.

Пролетіло вгорі зідхання,
із полів запахла ромашка,
терпко десь шипшина дихнула
й з-під важкої хмари спросоння
обізвався охриплий голос —
це говорить західний вітер:

Океани дишуть,
моря шумлять.
Слухає їх голос
земля.
Я здіймаюсь над світом
крізь тьму - непроглядь
і дощами йду
на поля.
Я приношу на крилах
страшну вагу.
Бережіться,
люди долин!
Мої ріки великі —
в шаленім бігу,
дише смертю
їх сивий плін.
Заберуть копиці,
двори заллють.
Кидайте й тікайте
до стріх.

Я несу над землею
вогку каламуть.
В ній сльози морів
усіх!
Я наповню ріки,
в кожную нору
Голосом стихій
засурмлю.
Вас багато загине
в страшнім виру,
щоб угноїть тілом
ріллю.
Веселіше гляне
в туман зоря.
Тепло засиніє
рілля.
Океани дишуть,
шумлять моря.
Слухає їх голос
земля.

Засірили над лісом хмари,
за горою грім ворухнувся
вітер віє міцніше, глибше
пробивається в ліс — вже листя
непривітно блищить і рветься,
вже кущі оголили грона;
головками птахи під крила
загорнулись по гніздах. Перша
крапля впала, мелькнула друга.
Небо сіро блимає в сутінь.
Часом блискає — й грім спадає
по громогких сходах в провалля,
на дрібні хатки, на подвір'я.

Мов крізь сон, у яру озвалось:
це струмок шукає дороги,
несучи ожереди листя,
заливаючи пінно нори.

— Пиймо, друзі, холодні краплі
кожним коренем і листочком,
станьмо щільно, щоб довше воду
зберегти в цілинному ґрунті,
захистити од жадного сонця,
од вітрів південних і східніх,—
щоб повніше шуміли ріки,
щоб кругліше ягоди стигли,
щоб шуміли трави, як море!

Після зливи в лісах прозоро.
Важко кожен листок схилився,—
береже він краплю солодку,
що висить на кінці й кругліє,
все кругліє й пухне, аж поки,
лист нагнувши, спаде додолу.
Ось птахи озвались по гніздах —
Загуло в гаях, замелькало,
Краплі сиплючи в цвіль і тишу.

У зеленім саді незнанім,
по стежках, пробитих вітрами,
по каплицях подин прозорих
я іду все далі та далі,
лік хвилин і літ загубивши,
як той Фелікс благословенний
У старій латинській легенді.

М. КОЗОРІС

ЧОРНОГОРА ГОВОРИТЬ¹⁾

(ПРОДОВЖЕННЯ)

РАХУНОК

Вже на дворі лягла зоряна ніч і усміхалася чорним смерекам, як Микола п'яний вертав додому. Він не йшов до Явдохи, як звичайно, але пробирався з трудом тим плаєм, що вів до його хати. Плай був ховзкий, бо йшов полудневим стоком, і сніг, що розтопився в полудне від сонця, тепер примерз.

Микола падав, вставав, в дуже стрімких місцях сходив з плаю в сніг, дряпався на руках і ногах.

А як втомився, як почув піт на грудях під кожухом,—пристанув і говорив сам до себе:

— Та ніби чого мені так пильно? Гов, а то ще голову розчерпаню. Тривай, Миколайку, тривай... Вона не втікне. Десь там певно хиріє, але шляк її трафить. Як рахунок, так рахунок, як суд, то суд. Тривай, Параско, потьмуєш ти Миколу.

Оглядався довкола, чув, що в ногах нема сили, що вони не слухаються.

— Та хіба собі сяду, бо не бізую дальше... А тут ще йти б та йти. Сідав на снігу.

— Але ж бо м'ярко, такий сніг пухнатий, як Явдошині цицьки.

А казав я Митрові: підведи мене трішки. А він ні та й ні. Чогось боїться... Ігій.

Каже мені, щоб брав до себе Явдоху...

Може візьму.—Будуть баби вадитися й бити... Байдуже... Так їх му муштрувати, що раз...

Вставав, спирався руками і грудьми на топір, оглядався довкола і помалу підіймався, вставав. Косив ногами, заточувався на боки і затягнув п'яним голосом:

— Ой спьи люди та й у хаті,
А я май, не хочю,
А я собі погуляю,
Бо великі ночі.

Це „но... о... ч... і.“ покотилось, залунало далеко, аж собаки забрежали по горбах як несамовиті.

Як Микола станув на порозі, Параска ще не спала. Вона недавно вернула від дьиді. Там були колядники, дьидя гостив їх і вона, коли б не маржина дома, була б осталася там на ніч.

Як вернула допізна, куталася²⁾ коло маржини, а тепер збиралася лягати.

¹⁾ Див. „Черв. Шл.“ №№ 4, 5 — 6.

²⁾ Обходила.

Побачивши п'яного Миколу з сердитими палаючими очима, вона зразу почула небезпеку, бо дома дьидя говорив їй про те, що єгомость кликав Миколу до захрестії.

— Ти, ватуле ¹⁾ паршива, скажи мені, хто кому газда? Чи я тобі чи ти мені?

Параска дивилась на нього мовчки.

— Чи тобі вуха заслутило, питаю?..

Він підходив щораз ближче до неї. Параска відступалась і думала, як від його захиститись.

— То ти мене до попа на рахунок береш?

А я тебе на такий рахунок візьму, що потьмуєш до судного дня.

— Слухай, чоловіче, як ти п'яний, то лягай, а як завтра даві скор-ниєшся ²⁾, то будемо говорити. А я тебе на жадні рахунки не тягнула й дай мені спокій.

— Ти, фльондро, не бреш, бо я тобі всю церкву людей за свідка поставлю, як мені лице лупилося, а тепер з тебе буде шкіра лупитися, аби тобі відхотілося попівського суду та й казання.

Він схопив її раптом за руку, стиснув з усієї сили, що Параска аж скрикнула. А потім сіпнув так, що мало руку не вирвав, і Параска в одній хвилі гепнула на землю й опинилась перед його ногами. Тепер він стояв на одній нозі, хитався, а другу підняв вгору, щоб наступити на Параску.

Але поки він спустив ногу, вона обіруч схопила вміть за ту ногу, на якій він стояв, і сіпнула з усієї сили до себе.

Микола стратив рівновагу і горілиць впав на землю.

А Параска схопилась і так, як стояла, кинулась до дверей, вибігла на двір і плачучи побігла до дьиді, а в грудях щось гатило з такою силою, що мусіла придержувати міцно рукою, аби не розскочилась.

ДО КОСОВА

Їхали на конях. Лесьо й старий Васиндо. Сиділи на випакованих бесагах та бербеницях, та позагинали коліна попід самі борода. Їхали до Косова на ярмарок і підганяли коней. На дворі був погідний день, полудневі узбіччя гір парували до сонця.

— Ото, Лесьо, прийдеться незабаром вже в полонину. Дивись, як горби сльозу пустили.

— Рано, братчіку Васиндо, рано вихопився. Ще тобі та після Срітня такого вкреше, що в очах посоловіє.

— Пек тобі, що ти таке кажеш... Та бідний нарід геть виздыхає. У тебе та може ще в мене болик ³⁾, є яка бришка ⁴⁾ під піччю та виміняємо бриндзі на кукурудзянку і якось може дотягнемо до літа, а бідніший нарід геть пропадає.

Аді, заходила до мене німої Марічки дівка та каже, що вони лупину з боришки з ірисом мішають та такі боришники печуть. Диви ходить між люди і просить, аби лупини дали. Або то вона одна. Політку тогді не було, боришка погнила, я сам з свого морга мало що зібрав. Аби то тільки я та діти. А ту ще маржинка, десь йирка ⁵⁾ вкотиться та треба їй щось підкинути, так що страх цього року обмаль.

¹⁾ Ялова вівця.

²⁾ Збудись.

³⁾ Богу дякувати.

⁴⁾ Картопля.

⁵⁾ Вівця.

А то як тепліше, то й їсти так не хочеться, а як холодно, то тільки й дивись, чим би гембу напхати.

— Що, Васиндо, що має бути, від того не втечеш.

Така то наша вже верховина, що літом якось так, що не знаєш, куди воно ділося, а прийде зима, то тобі вся біда в хату лізе.

— А я, Лесю, гадаю, що верховина тут нічо не винна.

— А хто?

— Хто? Та ми самі.

Лесьо дивився на його не розуміючи, що він цим хоче сказати.

— А я тобі, Лесю, кажу, що ми самі. От що, темні ми люди, Лесю, і я і ти і десятий і сотий. І ми не знаємо, як бути, і що робити. Та й хто не хоче, той нас обдурить, і в селі і в місті, всюди. А ми що? — От часом вип'ємо, побрикаємо, колись десь у свято або й так, а цілий рік здихаємо.

Ото я, Лесю, на різдво був у свого брата.

— У Івана у Вербіжи? — питав Лесьо.

— У його. Він ще легінем, як служив у війську в Коломиї, десь там знюхався з дівкою та й оженився на долах. Гадаєш, Лесю, що програв?.. Ні, виграв... Ото був я у него два дні... Це зовсім не те, що в нас.

У них там і своя крамниця і своя молочарня і самі маржину до Відня відправляють... Гадаєш коршмар у них так як наш Дзіндзіл? Куди... Такий маленький, як нечисна дитина. А чому? У них нарід не такий сліпий як у нас; у них діти по школах та по гімназіях. Гадаєш, що Іванів не вчиться в Коломиї? Вони знають, що й куди. А у нас що, або є школа?

— Та ж є, Васиндо.

— Та що, Лесю, хата тільки, а в цій хаті є лавки і якась фльондра крутиться, отого лісничого донька, що або сидить дома у дьиді, або за тим почмайстром бігає. А їй школа що? А їй твої чи мої чи десятого діти що? Вона аби пенсію дістала.

А тут треба б нам усім у воросі ¹⁾ йти, так як на долах роблють. Коли у нас усі темні. Тут треба рахунок знати, письмо, а з темняком що ти зробиш? Десь, Лесю, часом в деякому селі трафиться піп такий, що людей якось збере...

— А дай но, Васиндо, спокій...

— Або що, вере я брешу?.. Наш то такий, що ти тільки в його пхай, як у той ненаїсний калюх... Та й нарід зійшов якось так зовсім на ніч. Так уже, Лесю, погано стало на світі, що й дивитись нудно ²⁾.

— Га, Васиндо, на світі то так як в млині. Крутиться і крутить.

— А все на гірше і на гірше.

— Ба, а як ти хотів би?

— Як би я хотів?.. То й біда, Лесю братчіку, що ми нічого не хочемо й живемо як тота маржина.

І нарід вже такий став, що як би наші діди та дьиді з гробу покорньилися, то не пізнали б нас.

Ти подивися, май, на такого легіника, як він іде до церкви, на його лудину. Аді, на крисані тих когутів ³⁾, що десь з Гамерики. А трисунок ⁴⁾, агалянів ⁵⁾, а бовтиць ⁶⁾, а червячків ⁷⁾, що й крисані не видно.

¹⁾ Вкупі.

²⁾ Лячно.

³⁾ Пер.

⁴⁾ Коралики насилені на волосіні як прикраса біля капелюха.

⁵⁾ Золота або срібна стяжка.

⁶⁾ Китиця.

⁷⁾ Різнокольорові шнурки, обмотані довкола крисані.

А кому це все?... А воно коштує гроші... Він ще і банки не заробив, не приніс дьидеві в хату, а у него дзьобня за десятку, а у него бартка за десятку, а на шиї шовкова хустка. Та коби де посиджіння¹⁾, коби весілля, а до роботи, ого...

А тота чельидь, то конину повісила б на себе, аби її лиш красно було. Де, де... Аді, ще під носом не просхло, а воно вже у Дзіндзеля на ту пайку в борг бере, що колись дьидя має дати.

Та нині дівка, та продасть себе, аби лиш припишилася та вбрала. Айик, продасть себе. Гадаєш, що має встид? Де там?... От так як на цій мурованці ідеш і сліду нема, так на її лиці.

Лесеві робилося ніяково, бо думав, що сусід натякає на його Параску. Йому тяжко було щонебудь відповісти, але треба було.

— Воно то правда, Васиндо... Колись, як ми молоді були, то трішки май, інакше було.

— Та це, Лесю, відколи ці холерники почали заїздити до нас, та ті паничі, то з того часу нема ні ретельної жінки, ні дівки. Ти тільки диви от на ці царинки та ліси. Та ж це все ще за нас було людське... А тепер ого, пішло... Або в Жибу попри дорогу,— та відти вже геть вигнали гуцулів на горби та на облази. Тепер там самі коршми та крамниці.

Чекай, чекай. Виженуть нас усіх, ні одного гуцула не буде.

А вже якомусь молодякові - легіневі не дивуюся. Молоде та буйне. Але газди.

Хоч візьмим твого Миколу. І дьидя його порядний ґазда був і порядну дівку взяв, лиш ґаздувати б.

От так і пропадає та пропадає...

Леся зачепило за живе. Сусід попав на болюче місце, про яке Лесю не любив з ніким балакати. Що це йому допоможе? Він знає, що люди в очі нібито жалують, ніби співчують, а поза очі кепкують та сміються.

Тому він не відповів нічо на ці сусідові слова. Вдавав, немов то він недочув.

А сусід дальше торочив:

— Ото він зразу по любасках і по коршмах, то ніби раз здурів.

А тепер він на бутини пустився, то два рази здурів.

Бо той Дзіндзіль, то він ніби солодкий, облесний, а фаринник, го, го.

Каже мені якось Шикериків Іван, що з Миколою в бутині: — Микола геть змінився, відколи кероном став. Кидається на всі боки... Як його Дзіндзіль не обфаринить, то може викрутиться... Хто його знає, бо пил у него бракує...

А я кажу, ще не викрутиться... Не викрутиться, Лесю, бо він вже закрутився.

— Ти чув, Лесю, яка йому причка сталася?

— Що таке?

— Але, ти не чув?

— Не чув, май, нічо.

— Та дав йому Дзіндзіль у неділю чотириста банок на робітників. Десь було під вечір... Узав Микола ці гроші й сховав у дзьобню. А десь до його присівся той Юра, Владзів побережник. Та десь вони оба пили, десь Юра йому платив, сиділи та сиділи, вже й люди з коршми розійшлися, а вони ще сиділи. А потім, — сам Микола мені розказував, він не пам'ятає, що з ним сталося. Чи він виходив куди, чи не виходив, досить, що він пробудився в ночі в коршмі на лаві. Довкола темно, людей нема, а він мац за дзьобнею, а там пусто... Наробив він крику, розбудив всіх у

¹⁾ Сходини біля вмерлого.

коршмі, та й пропало... Де ділись гроші, хто його знає. Бігав він до жандармів... А що вони йому допоможуть? Тут Владзів побережник і Дзіндзіль, хто там їх розбере...

А його як коли б зарізав... Прийшов у бутин, а люди: давай гроші... Він каже їм так і так. Почекайте, дістану... Ба, говори ти своє. Раз токма, то токма. Давай гроші. Він проситься. Та що гадаєш? Шість пил кинули роботу й пішли додому. А тут Дзіндзіль до його. Що це таке, де твої пили?.. мені матеріял пропаде...

Не знаю, як він викрутиться. А до тебе, Лесю, не забігав?..

— Ні... Чого йому?.. Я не хочу на порозі його бачити. Так мені дитину спонівіряв, що зовсім до него серця не маю. Так сарака Параска спудилась його, що тепер поночі зривається й кричить: Не бий, не бий...

І не хоче вертати. Та я й не пушу її, аби її катував. Тепер нам тільки клопіт з маржиною. Він в бутині. А бідна німіна нічого невинна, їй треба порядок дати.. Ото приходитьсь мені бігати на їхнє газдівство, аби коло маржини кутатися та викіскати. Часом вона побіжить, і так мучимось.

— А ти б, Лесю, забрав маржину до себе.

— Не хочу, аби не казав, що ми його зграбували. Коби його де шляк трафив, та поховали б раз та й знали б, що вже кінець. А так, ні сюди, ні туди...

— Ото воно й є, Лесю, що ні сюди, ні туди.

Він собі, Лесю, у великий, май, інтерес заліз.

Ото з тим Дзіндзелем і з тим бутином, а в додаток Владзьо на него має око.

Говорять поміж люди, що він Владзья десь там парив.

— Хто, Микола?

— Айик, десь, як він від Параски вертав. Це кепська справа, бо з панами краще собі не заходити, а то в напасть упадеш.

Він тепер геть подався... Легінем був такий чворсткий¹⁾ та черлений, а ото, як я його бачив, то такий як шкабрю²⁾ став.

Удається такий чоловік та й нічо з ним не вдієш.

А Лесю лиш рукою махнув.

— То знаєш, Васиндо, криве дерево гляба³⁾ направити... Хіба візьми сокиру й раз...

— А я своє кажу, Лесю, братчіку, що шкода хлопа. Бо він уже так шморгнув, як коли б облаз під ним обірвався і летить... Як вчепиться за яку гілячку чи корінець, то хто знає, може ще врятується... Але нашому гуцулові дуже тяжко спам'ятатися, бо такий прудкий, як цей потік, що стрімголовою летить з гори.

То то, Васиндо, може й так, але ми собі бала, бала, а сонце, диви, куди вже вилізло...

— Но - о - о! — гуукали на коні.

Били п'ятами по кінських животах, бо боялись спізнитися на ярмарку.

ВЕСНА

Весна схопилася рано. Люди й не зчулися. Десь так одним махом, пурхнула як синичка, сіла на чорних воринях, на самітних царинках, покрутилась сюди - туди й зими як не було. Десь несподівано вночі, зірвався теплий вітер з Буківця, поплив долиною шумно, бурхливо, за-калатав в драниці, зашумів в смереках, але нарід не чув його, бо спав

¹⁾ Здоровий, крепкий.

²⁾ Тріска.

³⁾ Годі.

міцно, так як сплять ведмеді взимі в своїх берлогах. А на світанку будило людей лунке: цяп, цяп...

А до полудня сніг почорнів, робився важкий, мокрий, а з горбів крутими доріжками дзюрчали каламутні струмки.

— Болик, вже весна пальцем рушила, щоб не врікти. Та коли б вже скоріше... Коби ти, дівонько пишна весно красна, знала, як тебе чекають та виглядають, то не церемонилась би так як дівка з сватами, а таки зразу впала б на гуцулію і всі соки зразу пустила б, аби люди не чорніли, аби маржинка не блукала сонно голодна по подвір'ю, бо всім за тобою дуже банно.

Дівонько пишна, ти собі сіла б на ковбку під хатою, де так тепло сонце підігріває, і сміялась би черешневим ротиком на всю верховину і плескала б у долоні, щоб всі діти виходили з закурених запічків, в драгих сорочках, з жовтими щічками та з синіми ямками під очима. Та й все тішилось би.

Так гуцули припрошували. А вона слухняно бігла плями, сміялася теплим вітром, стукала теплим пальцем в мохнаті стовбури дерев, розбуджувала ярову силу й соки, що примерзли в землі, й гнала їх уверх аж в самі чуби.

Заграла гуцулія... Заграла гомінкими шумами, каламутними струмками, білою піною, грюкотом каміння, що не видержувало дикого розмаху весняної води й котилося вниз наздогін регітливим філям. А вони бігли так прудко, як найбистріший верхівець, і стрибали так високо, як пструги.

А маржина на чорних брудних царинках ставала непорушно, витягала гранчасті довгі голови до сонця і мокрими, широко роздутими ніздрями втягала тепле сире повітря, що нагадувало полонину, зелену буйну траву й ранні срібні роси.

— Коби вже, коби,— зідхали люди,— а то скорому ні крихти, вже тогідня гусльинка¹⁾ давно минулася, вже нема ні зерна бриндзі, а калюх голодний скорчився як джорина й хоче своєї правди.

День - два, неділя і люди немов не бачили зими. Після теплого дощу гори зазеленіли справжнім шовком. Так і хочеться впасти на землю, горнути до себе довгасті листочки такі юні, повні життя. На кожному кроці бачиш, як якась невидима внутрішня життєва сила добувається на верх, втискається в кожний корінчик, в кожную траву, в кожне дерево, передається маржині, надає блискучої краски, бадьорости, розпалює розгін, життя, плодючість.

Розбіглася голодна маржина на царинках, під лісами, висипались діти по подвір'ях. З усіх усюдів лунає плаксиве мекання маленьких йирчат, що то лишаються позаду матерів і розставивши широко тоненькі ніжки, трясуть заслиненою борідкою й заводять: ме - е - е...

Пішли теплі дні, кинуло дрібним листом по деревах, по березах, зразу блідо - зеленим, а потім щораз зеленішим.

Сонце так тепло обіймає Чорногору, так палко цілує, що горам сором випалює рум'янець на обличчі.

І в старому корінні грає ще життя. А Черемош шумить, грає, а особливо в місячні тихі вечори. Тоді він мов легінь виспіває на всю верховину, котить сріблом по чорному камінню, морсить обличчя верткими філями, регочеся білою піною і шумить по зелених лугах могутнім голосом. Такий радій, такий бистрий.

Рине крутим шляхом, просмикується вихилясами поміж стопами замріяних гір, жене вперед без упину.

¹⁾ Рязанка.

А на скальному узбіччі зібрався гурток струнких смерек, обступили берізку, що мов розпатланий дівчак в сорочині вибігла над кам'яну плиту і заглядає, куди б краще збігти вниз, аби заболоченими ноженнями побовтати в прудких філях.

В такий весняний квітневий день сиділа Параска біля вікна з дитиною. Потік теплого проміння вливався через одчинене вікно й вирізував на чорній долівці довгу блискучу пляму. На варцабі грілися мухи і тоненькими ніжками вигладжували поморщені крильця. На подвір'ю розсипались вівці, а молоденькі стрибали по густій, але ще низькій траві і крутились біля своїх матерів.

Параска дивилась на брикливих йирчат з материнським чуттям, раділа їхньою веселістю, але рівночасно якийсь жаль та ревнивість закрадалися в її серце, коли глянула на своє дитинча. Воно було таке мале, таке безсиле. Як тільки народилося, всі говорили, що воно помре.

— Не буде тобі, Парасочко, потіхи з твогого легініка, — говорила повитуха, як прийняла народжену дитину й як Параска поглянула на неї втомленим, вогким поглядом.

— Коби ти сама видужала, сарако, а воно нечисне, ледво аби дихало...

А Парасці за кожним словом як коли б ножі вбивав у серце...

— Ой, бабко, не кажіть мені такої чорної та темної вісточки, а то краще, що б ми обоє разом лягли...

— А ти, Парасочко, не бери собі цього дуже в тямку, бо ти ще молода та ще будеш мати тих бахурів, коли б здорова була.

Всі так казали й на івалт до попа несли, рщіння¹⁾ справляли.

А воно день за днем якось тягне, і хоч личко таке як кулачок і поморщене й червоне і хоч до цицьки слабо береться, але якось глипить і рученятами і ніжками фацукає. А тепер вона тримає його до сонця, щоб теплий полонинський вітер його обвіяв, щоб додав сили та на легіня виростив.

— Синку мій, дитинко люба, Штефанку дорогий, коли б ти знав, як тебе люблю! Здається, що й під сонцем не найшла б того слова, щоб вповісти свою любов. Коли б ти тільки здоров був та й щоб господь не карав тебе, щоб ти не мусів покутувати за свогого дьидю.

Диви, вже відколи дивишся на світ, а рідного дьиді ще не видів. І, здається, не зараз побачиш. Блукає, хто зна де, й не пильно йому до тебе.

Кривишся, дитинко, болить тебе щось? Та чи не болить тебе мука твоєї мами, чи вере боїшся цього поганого світу? Ой, не бійся, синку, бо маєш мамку, що ме тебе сокотити та й тішити... Обійдемося без дьиді, будемо самі дбати...

А очі наповнювалися сльозами, а серце товклося перелякане. Як йому не товктись, як не боятися, коли непомітно, десь з самої глибини виставляє голову темна думка... Так поволі, тихо, як місяць, що з-за верхів вирізується, немов у розтопленому маслі пливе, так ця думка висуває насамперед вузенький крайчик, а потім щораз більше і більше і раптом перед очима стає чорна як ніч раква, моргне раз - другий і ховається знову кудись в глибину.

Це дуже важка думка: а чия це дитина?

— Як чия? — кричить Параска всіма думками, всією люттю, всією палкістю. — Як чия? Могого газди... Авжеж, що його. Чия вона може бути?..

Вона ні на хвилину не хоче допустити до себе підозріння, що ця дитина може бути Владзева, ні, вона цього не хоче...

¹⁾ Хрестини.

Вона не любить Миколи, ні... Вона не любить і Владзя... Вона приймає його, бо вона чильдина та й потребує муштинської правди, а він газда хаті, маржині, царинкам і він батько її дитині. Вона не хоче ні на хвилину допустити до себе тієї думки, що її дитина байстрюк. Який?.. Ні, це ніколи!.. У його є дьдя, що повинен йому порядок давати... Але тепер його нема... Але може він ще прийде і ніхто не посміє ганьбити її дитину.

І вона тулить Штефанка до себе, розкриває ширше віконце, аби багато світла вливалось на його. Вона не може своїх блискучих очей відірвати від його і приговорює:

— Ти будеш у мене одинчик... Так тебе му тішити, як жадна мама не тішить своєї дитини... Коби ти лиш виріс. Пошию тобі черлені гачі, куплю крисаню з павами, дублені постолі, файний киптарик,— ото буду мати легіника.

Що смієшся?.. Ой смійся, припочивочку ¹⁾ мій пишний та солодкий. Смієшся, дитинко єдина... Тільки й моєї втіхи, що на тебе дивлюся.

Мушу тебе продати вуйкові ²⁾, або кому, може скоріше викохася.

Колись, як меш їхати дарабою на Вижницю, стану на березі та му дивитися на свого легіника. А він собі кермою ріже шумний Черемош. Перед ним тікають білі габи, а він за ними та й за ними. А балти ³⁾ так аж гнуть, аж скриплять, але йдуть - пливуть, бо годний керманич править.

— А що ти, Пара, таке під носом бурмочеш?

— Та, мамко, так собі щось.

— Ей, дівонько, дівонько, мала б ти розум, та пішла б до свого газди. Ніби що таке життя варто? Ні то дівка, ні вдовиця, ні молодиця. Ба йик! Сидиш коло нас... Але ж і ми невічні. А так у него наші достатки пропадають та й що він там з ними робить, щьизник його знає.

— Ой, мамко, та ніби я нерада б. Але самі ви чули від людей, як говорять:

— Як вернеться мені, то вб'ю як котюгу.— Чули прецінь?

— Е, то лиш так говориться... Ти тільки стрібуй.

— Або я не хотіла... Але дьдя не зволяють, кажуть, що невольно.

— А ти чого вже вадишся?

Лесьо війшов якраз до хати.

— Та то, дьдью, кажуть мама, аби я до Миколи йшла.

— Мой, стара, що, хліба їй жалуєш?

— А що буде тут?..

— Мовчи, а то...

Руки тряслись у старого, очі горіли.

І всі замовкли.

А сонце вливалось дужче й дужче до кімнати, а на подвір'ю блеяли йирчата, гаяючи за матерями.

ПОРАХУНКИ

Робота в бутині давно скінчилася. Але Микола ще досі не розрахувався з Дзінділем. Дзіндізь не виплатив йому всіх грошей на робітників, бо рахував за продукти більшу ціну, як це було умовлено. На думку Миколи, він порахував ще за більшу кількість продуктів, чим в дійсності, доставив. Через це повстала різниця приблизно на двісті банок, якої Микола не міг признати. Крім цього, Дзіндізь мав претенсію до Миколи, що на

¹⁾ Віддиху.

²⁾ Дядько, коли мати боїться, щоб дитина не вмерла, продає її фіктивно кому-небудь.

³⁾ Окремі частини плота (сплаву).

протязі цілого заготовчого сезону не працювало сто двадцять сім пил, за що Микола, згідно з умовою, повинен заплатити тисячу двісті сімдесят банок відшкодування. Тому Дзіндзіль задержав ще частину належних Миколі грошей.

Микола ходив мов зарізаний з пустою торбою, помарнів, почорнів, заходив до Дзіндзіля, але цей збував його півжартами, обіцянками, а розрахунку не було. А робітники чіпляли його на кожному кроці, лаяли, цвікали в очі, не давали спокою.

Дзіндзіль з свого боку не натискав на Миколу. У него був свій плян і він не поспішав. Він знав, що справа без суду не обійдеться. Це було його бажання й мета. Він знав, що чим пізніше справа попаде в суд, тим краще. Справа з відшкодуванням проста: умова є, пил не було... Але справа з продуктами більше складна, Микола неписьменний і записів доставлених продуктів не робив, тільки він, Дзіндзіль, робив це у себе.

Правда, і Микола і дехто з робітників приблизно дещо пам'ятають ще тепер, треба аби це з пам'яті вивітрило. Це може статися тільки через декілька місяців. А тоді справа ясна.

Але Дзіндзілеві прийшлося змінити незабаром свою тактику.

Панич Владзьо палав пімстою до Миколи. Після прочухана від Митра він довгенько вилизувався, думав, що буде погано, але серйозних пошкоджень не було, і він через неділі дві міг вийти вже на двір.

Але в міру того, як прибувало здоров'я, загорів у йому гнів. Він вже десять років, як завойовує першу-лучшу гуцулку, що йому до вподоби, і ніхто ніколи його не торкнувся пальцем, а тут якийсь хам посмів з ним так зробити.

Він був певний, що це зробив Микола, бо хто інший міг би це бути? Хтось мусів йому донести, що він ходить до Параски. Микола підсів і зробив своє, а потім умисне вигнав жінку до батька, щоб він не міг до неї ходити.

І цей хлоп відважився на такий вчинок! За це треба його провчити, добре провчити, щоб десятому була наука.

І тепер він придумував над тим, як з Миколою розрахуватись.

Почувши, що Дзіндзіль має претенсію до Миколи, він при першій зустрічі з Дзіндзілем став намовляти його, щоб він зараз подав на Миколу в суд і аби старався так повести справу, щоб Миколу зовсім знищити.

А способи для цього були, їх знав і Владзьо, і Дзіндзіль.

Передовсім треба вести справу через адвоката, а це нагонить великі судові кошти. Коли справа буде порішена, тоді треба кілька разів шукати заспокоєння претенсії через примусову продажу рухомого майна боржника. А рухомого майна у його не так багато, аби через продажу його можна було заспокоїти всю претенсію. Тому після цього треба домагатися примусової продажі нерухомого майна. Всі ці судові операції напевно збільшують судові кошти до половини самої основної претенсії. Тоді буде розходитися вже приблизно о дві тисячі банок. Такої суми Микола готівкою сплатити не зможе, бо він не зможе її роздобути, а тоді весь його маєток буде проданий.

Такий плян обдумав панич Владзьо і намовляв Дзіндзіля приступити негайно до виконання.

Для Дзіндзіля це все було добре відомо, цей плян лежав давно в його голові, але він не хотів поспішати, бо час працював на його користь.

Він знав дуже добре, що робити справу згаряча й швидко це небезпечно, бо гуцул — людина запальна, і може бути погано.

Краще все це робити поволі окремими невеличкими дозами, і тоді справа пройде без загострення, непомітно, спокійно.

Тому він притакував паничеві, але не спішив з позовом, і коли Владзьо не давав йому спокою, викручувався різними видуманими причинами.

Між тим сталася подія, яка мала значний вплив на справу.

Одного дня до Владзя явився уповноважений барона Люфта. Владзьо був з ним давно знайомий, вони часом разом випивали й грали в карти й були ніби то приятелями.

— Є добрий інтерес,— казав до Владзя витаючись,— тільки секрет.

— Що таке?.. питав Владзьо й просив сідати.

— Справа от в чому. Сюди мають будувати державний шлях стратегічного характеру.

Всі пляни готові і вже мабуть цього року почнуть його будувати.

Барон Люфт має на-днях скласти зі скарбом умову на доставку потрібного товченого каміння. Дорогу почнуть будувати з двох кінців, з Косова і з Жаб'яго.

Я бачив карту проєктованої дороги. Між іншим тут перед вашим селом мають зовсім викинути той скрут, що є зараз, й повести шлях через Миколи Зеленчука царинку. Приблизно через рік тут вже кипітиме робота.

Ми зараз оглядатимемо місце, де устроїти каменьолами й машини для товчення каміння. Між іншим царинка Миколи Зеленчука для цього дуже пригідна. Вона недалеко від дороги, доволі місця та в його березі дуже добрий камінь.

Там у його з берегом і горбом разом около вісім моргів.

Цей цілий шматок треба до зими купити, а найпізніше до наступної весни, і можна буде на йому добре заробити.

Мені цього зробити не можна, тому зробім спілку; дайте ви половину грошей, я дам половину і ви купіть на своє ім'я. А потім вже буде моїм обов'язком, щоб барон відкупив цю царинку від вас з добрим зарідком, і ми поділимося по половині.

Тільки от що: ви робите це спокійно, тихо, щоб ніхто не догадався, і платите за цілу царинку не більше двох з половиною тисяч.

Владзьо погоджувався радо. Правда, у його нема готових грошей, але він надіявся на комбінацію з Дзіндзілем.

Як тільки уповноважений вийшов, Владзьо зараз післав по Дзіндзіля. На його думку справу купівлі царинки від Миколи ніхто не зможе так легко провести, як Дзіндзіль. Навіть всієї готівки не треба. Коли б уповноважений дав яку тисячу, решти грошей не потрібно Миколі платити, бо Дзіндзіль має претенсію до його і, доплативши до неї ще яку тисячу банок, зможе купити царинку.

Дзіндзіль це все зробить і недорого і він буде зацікавлений в цьому, бо без суду не зможе розквитуватися з Миколою.

Вже того самого дня Владзьо намовляв Дзіндзіля купити для його Миколову землю. Мається розуміти, він не сказав йому нічого про уповноваженого і про всі пляни, що в'яжуться з купівлею. Казав, що йому особисто потрібна ця царинка, й тисячу він зможе дати зараз для цієї мети.

Дзіндзіль відразу догадався, що в цій справі не все ясне, що тут щось криється. Миколова царинка йому давно впала в око і він про неї теж думає, тільки це все відкладено у його на певний час.

Тепер він одно розумів: комусь, в кожному разі не Владзеві (бо в його нема грошей) потрібна ця царинка і хтось може вирвати її йому з перед носа. Добре, що Владзьо втягнув його в цю справу, бо він зможе тримати її в своїх руках.

Тому він обіцяв Владзеві розпочати переговори з Миколою.

Вже на другий день, як Микола зайшов до коршми, Дзіндзіль покликав його до себе до кімнати, почав з розрахунку за бутин, з відшкодування,

а потім перейшов на царинку й запропонував доплатити Миколі вісімсот банок, щоб Микола переписав цю землю на його.

Микола кинувся зразу як опарений. Це найкращий його шматок землі. На ній він садив боришку, сів овес, без цього шматка землі він не газда, бо не буде де навіть боришки віткнути.

Але Дзіндзіль вмів говорити спокійно, переконуюче. Доказував, що він, Микола, одним махом збудеться боргу, а інакше мусить бути суд і ще кошта наростуть. А за вісімсот він купить собі для боришки в другому місці. Купити царинку тепер легко, аби тільки гроші.

Микола не здавався, аде Дзіндзіль бачив, що він вже почав хитатися, що треба ще налягти, ще два - три рази побалакати з ним, додати ще сотню - дві і справа піде.

Тепер ще йому треба було знати, кому і навіщо потрібна ця царинка. Він догадувався, що може хоче хто будувати там санаторію, бо такі чутки були.

В такому випадку цю царинку можна було б продати два рази дорожче. Він, Дзіндзіль, подбає вже про це, щоби відповідна частина заробітку не минула його.

Як Владзьо питав його, як справа, він кивав переконуюче головою й казав: — Якось воно буде.

Але сталося те, чого ні Дзіндзіль ні Владзьо не сподівались.

Тоді, як уповноважений був у Владзя, в сусідній кімнаті мила в той час наймичка підлогу. Двері були відхилені і вона все чула. Після цього вона не могла заспокоїтися, як коли б будяк заліз їй в ногу.

А вечером вона не могла довше видержати й розказала все парубкові, що ходив біля коней, тільки не знала, що це за один той чужий пан, і не розібрала, для кого саме потрібен ґрунт.

— А холера на них, як хочуть бідного гуцула облупити, — сердився парубок і щось важке засіло в грудях.

І як він на другий день ішов до коршми по тютюн, зустрів на дорозі припадково Миколу, — розповів йому все.

Микола стояв, як коли б ґрім вдарив в його, і зразу спалахнув, як суха гаджуга. Він вдарив барткою так сильно по камені, що викресав цілу смугу искор, що зараз же погасли в сірому поросі.

— На тобі, Ива, пачку тютюну за добре слово, — казав Микола й витягав тютюн з череса, — а я їм дам таку царинку, що їх шляк трафить.

Як Микола потім зайшов в коршму і Дзіндзіль знову почав торгувати у його царинку, Микола зіваючи відповів:

— Продам, чому би ні, можна; даєш десять тисяч і бери. Менче ні феника¹⁾.

Дзіндзіль тільки очі вилупив.

МИКОЛА ЖУРИТЬСЯ

Микола сидів на призбі й спер голову на обох руках. Крисаня насунулась на потилицю, вітер грався павами, виблискував ними на сонці, а з низу, з села, долітало лепетіння дзвонів, бо сьогодні неділя.

Микола немов оглух, він нічого не чує, дивиться вперто на землю, що порозстріскувалась від сонця дрібними шпаринами, а через них перескакують жваві мурашки, а часами залазять в середину і перебирають тонкими ніжками. Йому й ці мурашки не цікаві, але вони це те самотнє, живе, рухливе перед його потухлими очима, що заставляє звернути на себе увагу.

¹⁾ Шар.

Недалеко від нього лежить біла, кудлата собака. Вона немов піддалася настроєві свого газди, поклала морду на передні лапи й прищулила очі. По скудовченій, забрудженій шерсті й по запалих боках видно, що їй негаразд, що газдівське око не дуже її доглядає.

Вона від часу до часу глипне одним оком ліниво на свого газду і знову западає в півсон.

А Микола дивиться, як мурашка залазить у шпарину, і кінцем бартки засипає мов в могилі.

Але думка нагадує йому чогось, що він такий самий, як ця мурашка, що він теж попав у таку шкалубину і хтось раптом засипав над ним землю. І він тепер борсається, борсається, а вона засипає йому очі, вуста і він не може вибратися з западні. І тоді робиться йому жалко засипаної мурашки. Він бере протичку від люльки, шпортає нею в шкалубині і разом з порохом викидає присипану мурашку. Вона втомлена, ледве ногами перебирає, ледве з місця рушає. А Микола відкидає перед нею грудки і пачки, розчищує дорогу.

— Та нехай собі мандрує, бо і воно жити хоче — міркує.

А вгорі всміхається тепло сонце, блищать зеленим шовком горби, а ген внизу біля хат вертиться чельидь, бо великдень за плечима.

А Миколова хата стоїть з чорними вікнами, як коли б з неї мерця винесли. Навіть вориня похилилась, до землі клониться.

— Та й що мені робити і як мені бути? Бо таке життя неварте ні зламаного феника. Чи мені завіситися, чи продати все і йти десь у далеку Гамеріку, чи махнути кого барткою по голові та йти в креминал? Ні, йому ще не хочеться пропадати. Він чує, що в його жилах грає ще ведмежа сила, що він міг би ще гори перекидати.

Раптом спалахнув мов потертий сірник.

Пригадав Явдоху і кров в лице вдарила.

— Сука! — процідив крізь зуби. Я їй банки, я їй лудину, а вона з легінями та ще сміється:

— Най, Миколайко випоститься в бутині...

— Ой випощу я тебе, що аж нудно тобі стане.

Дзьобав сердито раз - по - раз землю закованим кінцем бартки...

— Побачимо, Явдо, хто ме постити, побачимо...

А сонце гріло в обличчя так тепло, недалеко на смереці цівкала весело пташка, як коли б не було жадної Явдохи, жадного Дзіндзіля, тільки усміхнена верховина і широкі простори.

Микола встав з призьби, кинув оком по загороді.

Всюди чогось не доставало, з усіх кутків віяло пустирем.

— Тут треба, аби газдиня була, — майнула думка, — а то все пропадає пропадом, — і ця думка не давала йому спокою.

ДОДОМУ

Як Лесьо, що лиш вернув з церкви, і як Лесиха, що лиш виложила на стіл цяцькований пасківник¹⁾ з паскою, що піп посвятив біля церкви, як на тарілку з півниками викладала писанки мережані то церкв'ями, то гаджуджгами, то рибами, — в хоромах чути було чийсь кроки. Лесьо, що відпочивав на лаві, витягнув шию, глипнув до дверей, кого там несе у таку пору, і побачив біля порога насамперед Пилипа, а потім Миколу.

Лесьо не знав, як йому бути. Коли б Микола сам, він зачинив би йому перед самим носом двері, хоч сьогодні великдень, і всі двері всюди

¹⁾ Кругла цяцькована коробка для паски.

і кожному відкриті. Але напереді стояв Пилип з блискучою як бляха лисиною, з білими підстриженими вусами, вбраний як на весілля, і Лесеві стало ніяково.

Вставав з лави, випростував поволі спину, що боліла від далекого ходу, й зробив крок до дверей.

— Христос воскрес! — шамкав Пилип ротом, в якому тільки по боках стирчали рідкі, жовті пні, а перед був такий гладкий, як у старої корови, що зовсім стерла передні зуби.

— Воїстину, — відповідав набожно Лесьо.

Лесиха крутнула головою в черленій шовковій хустці і кинула великим оком на гостей, і в очах мигнуло вдовolenня. Була рада, що надійшов хтось чужий, що не буде сухого набожного настрою, яким Лесьо заражував хату та ще в таку хвилю.

— Ци дужі, Лесю?

— Гаразд, куме Пилипе, йик ви?

Виталися. Лесиха просила гостей сідати, витирала лаву ганчіркою.

А Параска, як стояла біля запічка коло дитини, так і задеревіла. Не знала, що їй робити. Чи оставатися в хаті, чи втікати на двір. Аж через декілька хвилин пригадала, що їй треба підстелити суху пеленку під дитину.

Нагнулася низько над колискою й руками ніби ненароком заслонила бліде обличчя.

— Та то, видите куме Лесю, я з Миколайком до вас у гості. Ба, ци приймете?

— Та прошу вас, куме, гостіть здорові, — говорив Лесьо та кланявся кумові.

— А ви, Варва, ци дужі?

— Дякувати кумоньку, йик ви? От яке то наше старих, бодай не говорити, — зідхала Лесиха за чимсь, що вже пропало і ніколи не вернеться.

— Ой правда, Варва! Ми вже так от сюди трішки, туди, май, трішки, та й треба би вже, май, забиратися. Болик, що чоловік і тільки прожив.

А потім звертався до Леся:

— Та то ми, Лесю, любенькі, до вас, хочемо рщіння справити унукові.

— Та ми вже, Пилипку, справляли, — відповідав холодно Лесьо.

— Ба справляли, але нас, дьидю, не кликали, — вмішався Микола.

— Га, зяченьку, бог знав, до котрої коршми треба було за тобою посылати.

В хаті хвилину було тихо, всім було ніяково від Лесевих слів.

— А ну ко, Миколайку, а дай - но суди честунок та клади на стіл, бо йик ти, дьидя, такому легеникові, що виставив он з пеленок таку ногу, гей чічка, то твій має бути честунок, — говорив кум Пилип та намагався жартом затерти неприємне враження.

Микола витягав з під поли велику, гранчасту, білу пляшку, що грала дрібними бульками, бо рука Миколова дрожала, як клав на стіл.

— Тривайте, я зараз пугарчика¹⁾, — говорила рада Лесиха й кинулася до мисника.

Лесьо садовив гостей біля стола. Лесиха краяла писанки, ковбасу, накладала бриндзі й присувала чарку й пляшку до Пилипа.

— Та дай боже нам, кумицю, аби - смо у мирі та згоді, та аби молоді газди мали потіху, — говорив Пилип і дрожачою рукою розливав з чарки каплі трунку на білу скатерть.

¹⁾ Чарка.

А Параска весь час стояла зігнена над колискою, плечима до хати і пекучий жаль філею вдарив на очі. Хотілося схлипнути голосно - голосно на цілу хату, але на неї дивилися пильно малі, голубі оченята й кидали на серце немов запаїним квітами, і вона мусіла сціпити вуста, прикусити до болю губи, щоб ніхто не почув, що робиться в її серці.

— Та дай боже, але мені не наливайте, бо я зачитаний,—відмовлявся Лесьо.

— А ви, Варва?

— Я п'ю... Д'якувати вам чемно, Пилипку.

Брала з дрожачих рук чарку з радістю та витирала губи рукавом.

— Я, Миколайку, до тебе,—всміхалася,—аби у згоді та в добрі, та аби легіня виплекав як оленя.

Випила. Брала пальцями бриндзі, закушувала.

— Ну, Пара, я хіба до тебе, аби ти була мені газдинею та й аби хата не скучала за тобою.

Параска обернулася до стола. Обличчя в неї ще трохи прибіdle, але вдавала спокійну.

Та Микола з чаркою йшов вже до неї. Його кортіло побачити те мале творіння, що в колісці ніжками копирсало. Щось тягнуло туди. Пхав Парасці в руки чарку і дивився в колиску.

— Ну й легінь,—промовив не то вдоволено, не то з тихим сумом.

Параска спаленіла. Взяла чарку від Миколи, пригубила, випила крихту, а решту вилияла на землю.

Пилип використовував пригідну хвилину й говорив до Леся:

— Ми, Лесю, ніби з Миколою до вас, аби нам газдиню віддали.

— Не маю вам що віддавати, Пилипку, бо не забирав від вас.

— Та ніби як?

— Та так, що сама прибігла з плачем та з синцями.

— Що ви, Лесю? Це по людях трапляється.

— Я не дивлюся, що по людях трапляється. Я дивлюся та й гадаю, що так не годиться, що так не має бути.

— Та то я, дьидю, був - сми тоді трохи не при пам'яті.

— А ти, Миколо, пам'ятаєш, коли ти був при пам'яті?... Пора тобі вже раз газдою стати та жити так, як люди живуть.

— Ну як, дьидю, пустите мені жінку?

Лесьо глянув на Параску й спіймав сльозу в її очах. Зрозумів, що її тягне дорога до своєї хати.

— Звольте, дьидю, я піду,—говорила, а губи дрижали.

— А не прибіжиш знову серед ночі?

— Ні, дьидю, не прибіжу, нехай вже буде що хоче, бо йому дьиді треба,—показувала на дитину.

А Варвара підсувала гостям миску з накраяною ковбасою, наливала чарку і, облизуючи губи, пила до Пилипа.

Чарка ходила кругом, в хаті робилося гамірно. Підхмелений Пилип розповідав Лесеві, як у його первістка отелилась. Лесиха з чаркою припадала коло Миколи, Микола випивав та наливав то Варварі, то Пилипові.

— А Параска де? — спитав через деякий час Лесьо.

Лесиха підійшла до колиски...

— Еге, диви як покvapилась, та вона вже пішла...

А як вернула до стола, моргнула масно на Миколу й засміялася виставляючи білі як ріпа зуби.

— Знаєш, Миколайку, геть спостилась дівка...—підморгуючи лукаво і вдарила його рукою по плечах...

Як Параска наблизилася до хати, собака, що лежала скулена на призьбі, прожогом кинулася до неї, скакала на плечі, на груди, мало дитини з рук не вибила. Виляла хвостом і побріхувала високим, уриваним лаєм.

Немов розуміла, що й для неї повинні настати кращі часи.

Параска відсунула засуву, відкрила двері і впустила смугу сонця в холодні хороми. Потім одчинила двері до кімнати.

В кімнаті було і холодно і чорно, без сліду свята, яким вмережались всі гуцульські хати.

Вона розв'язувала дитину, поклала на ліжко й, приманюючи рухом пальців погляд дитини, говорила:

— Штефанку, аді наша хата, аді...

МИКОЛА ШУКАЄ РАДИ

Було вже після Юра. Вся маржина брикала вже по полонинах, набивала голодні шлунки пахучою полонинською травою і заливала скоромом всі бербениці в колибах.

Весна грала багатством сонця, багатством зелені і невинним шумом, що разом з холодними струями виривався на світ з нутра землі, бісився разом з ними коміть головою по кам'яних спадах, а потім підіймався вгору, скакав по хитких фоях, перебігав що раз вище по саміських вершках смerek аж ген під полонини і затулював рот трембітам¹⁾, що хотіли перегомоніти його своїм тужним, похоронним голосом.

Сонце пригрівало так, ще треба було гуцулам петеки обертати, щоб верховинський вітер холодним подихом здував гарячі краплі поту з чола.

Микола зійшов в село і на шляху зустрівся з старим вчителем з сусіднього села.

Поздоровкались, бо старого вчителя Кисіля знала половина гуцульського повіту. Сидів більш двадцяти років на одному місці, сходяв всі і ближчі і дальші гуцульські села, кожному мав щось сказати, розповісти чи порадити і гуцули рахували його за свого.

Розбалакалися... Кисіль питав Миколу, як його справи, бо поміж людьми чув дещо про Миколів скрут. Микола не видержав перед балакливим сивобородим дідом й почав викладати йому все як на долоні.

— Не знаю, що маю діяти, та що мені робити? І з людьми я не сквитувався, але з людьми ще не біда. Людям не тільки я винен. Їм винен і Дзіндзіль, і панич Владзьо, і деякі керони, і барон Люфт, люди вже з тим звикли, і вони ще підождуть. Людям, як половину дати, то будуть контенті, бо їм все і всюди пропадає.

Але з Дзіндзілем не знаю як розрізатися.

Таку маю пізму²⁾ на його, що раз... Та ж то вам чотириста банок з дзьобні як корова злизала.

— А ви, Мико, зловили його за руку?—питав заспокоюючи вчитель.

— Та за руку не ймив, але це ж на його очах та в його коршмі сталося. А гадаєте, Юра не знюхався з ним?

— Мені здається, що ні... може Юра й погрів руки, хто його знає, я за Юру не ручав би, але не ймив за руки, то й нічо не кажи.

— Та воно то рихтельно, бо то недурний видумав, що чия шкода, того й гріх, але коло мене більше нікого не було...

В дотеперішньому переконанні Миколи щось проріджувалось так, як часом чорна хмара розлазиться, тонкне і робиться блідіша, ясніша,

¹⁾ Довга около сажнева труба дерев'яна, обмотана березовою корою.

²⁾ Зненависть.

але глибоко по закутинах бовванів ще чорний туман, якого вчителеві слова не в силі були сколихнути.

— Ну, добре, нехай вже тих чотириста банок щьизник бере, але за харчі він мені рахує вдвоє. А з тими пилами? Де вже так, нізащо правити з чоловіка по десять банок?

— А ви харчів не записували?

— То - то що ні. Те, що брав цілими кірцями та гелетками¹⁾, то ще десь там карбував та й то не все, бо вхопиш не раз та й забудеш закарбувати, а тих фунтів, що брали люди з дому, того вже не закарбуєш.

— Погано, — бурмотів зажурено під сивим вусом вчитель.

— А з тими пилами, то ви, Миколо, самі винні. Нащо ви таку токму підписували? Ви знаєте, що як підпишеш пером, то не витягнеш волом.

— Або я знав? міркував собі, що люди людьми. А вони завдаток забрали й не вийшли. Зрештою Дзіндзіль перед токмою сам мені казав, що цей штраф за пили — це тільки так, бо він взяв гроші від барона, і йому треба виказатися, що гроші роздав на бізівне. А тепер він з мене щось тисячу двісті банок править.

Та й що мені тепер робити, зовсім не знаю.

Стояв перед вчителем з похилою головою, безпорадний, як муха, що запуталась в сітку.

— Треба якось з Дзіндзілем загодитися, бо як справа піде в суд, та ще кошта, тоді погано.

— Я вже сам над цим міркував... Гадав, що треба би кинути йому яких кількасот банок відчипного та нехай вдавиться. А з людьми якось я розквітаюся...

— А Дзіндзіль що?

— Та я з ним ще не балакав... Бо що я маю з ним говорити, коли в мене нема феника. Аби в мене були гроші в дзьобні, тоді пішов би і він може б злакомився. А так що, я зовсім не знаю.

Кисілеві жалко було цього кремезного гуцула, що стояв перед ним безпорадний, як мала дитина, хотілося допомогти йому чим-небудь.

— Та ви, Миколо, не беріть собі дуже до голови. Ви газдик бізівний, невже ж вам не позичуть кілька сот?

— Коли бачите, пане навчителю, я зроду не був в таких інтересах і мацаю так напотемки, як сліпий. До кого мені йти та й кого мені просити? Я знаю, що в Косові чи в Коломії знайдуться такі, що дали б мені гроші, але я певний, що вони пустили б мене в жєбри з тими вексялями і бухтами²⁾. То так, як коли б вліз в болото по коліна, а потім застряг ще по пояс.

— А я от що вам пораджу, — говорив, насупивши густі брови, вчитель.

— Ви підіть до єгомостя. Він складає гроші в касу в Коломії. Попросіть його, дайте йому забезпечення на ґрунті і проценти такі, як йому платить каса. Не все одно йому, у кого лежать гроші, аби тільки певно. Попробуйте... У вас ґрунт, хата, боятися йому нема чого...

— А як не схоче?...

— Тоді нема іншої ради, треба йти в Коломию до нашої української каси.

— Ніби до дохтора Притайкевича?

— До него... Там вам певно позичуть.

Як Микола розпрощався з вчителем, слаба надія жєвріла в серці. А може?... Розплатився би з Дзіндзілем, і тоді йому нема чого боятися за ґрунт. Тоді все було б гаразд.

¹⁾ Міра, що вміщує около 1¼ пуда.

²⁾ Книги ґрунтові, в які вписувано борги, що на ґрунт.

Параска наче відновила хату, він попідправляв прісла в ворині, маржинка в полонині, боришки посадили та ячменю посіяли, якось воно було б...

Йшов дорогою до попівства, але чим ближче було, тим важче робилося Миколі, тим більша непевність обгортала його.

На подвір'ю побачив наймичку, що стояла на перелазі і пискливим, лунким голосом скликала свиней.

— Єгомость дома? — питав пошепки наймичку.

— Дома, Миколайку, дома. Йдіть до канцелярії, вони у себе в канцелярії.

Микола ввійшов до сіней. Ліворуч були відхилені двері до кухні, але в кухні було пусто. Праворуч двері до канцелярії, себто до попівської приймальні.

Микола стояв мовчки біля дверей, наслухував, чи є хто у єгомостя. Не хотів при людях говорити про свою справу. В канцелярії було тихо, тільки часом було чути шелест, як коли б хто листки паперу перегортав.

Микола наважився. Зняв задалегідь крисаню, поправив волосся на голові і ймав за клямку. Хвилинку ще вагався, а потім натиснув рукою і двері одчинились.

Єгомость глянув на Миколу здивовано.

Після розмови в захрестії Микола не попадався йому більше на очі.

Чого йому треба? — була перша думка у єгомостя.

Микола поцілував поштиво єгомостя в руку, відступив знову від стола кілька кроків в напрямку до дверей.

— Та будьте мені вибачні, єгомостику, що вас турбую. Але в мене така біда, що не знаю, що мені робити.

Став розказувати про всі свої справи з бутином, що зовсім не було новою для попа, бо він чув вже про все це від тих гуцулів, що в церкві були за старших братів.

Єгомость слухав мовчки і тарабанив пальцями по столі.

Коли Микола розповів все та згадав ще про Дзінділеві наміри до ґрунту, єгомость різко перервав його й запитав:

— А чого ж ти хочеш від мене?

Це запитання пришибло Миколу, розгубився, не знав, що відповісти.

Чи казати про гроші, чи ні? Боявся вуста відкрити. Але думка штовхнула рішуче.

Микола розумів, що йому нема куди йти, й відважився:

— Та я до вас, єгомостику, з великою прозьбою: позичте мені п'ятсот банок на мій ґрунт, я вам проценти...

Говорив скоро, хотів одним словом виложити все, аби єгомость зразу знав, що він не хоче дурнички, що він все по-газдівськи.

Єгомость зірвався з крісла як опарений.

— Що?... крикнув сердито. — Що таке?..

— Та ви, єгомостику, не сердьтесь, я дурнички не хочу...

— Що я тобі Дзінділь, чи хто?.. А в мене що, каса?

— Та кажуть люди, що ви гроші складаєте в Коломиї, то вам все одно.

— Я гроші, які гроші? Звідки я їх беру, з таких набожних ґаздиків, як ти? — кричав єгомость.

А людям і тобі яке право до моїх грошей? То ти тепер мене знаєш? А тоді на різдво, як я тебе покликав до захрестії, говорив тобі по-божому і людському, що ти тоді мені вповів, га?..

Не ти мені, Миколо, казав, що тобі вже двадцять чотири роки і маєш право робити, що хочеш?

А тепер тобі ще більше років і роби даліше що хочеш і не лізь мені на очі, аби я твоєї ноги не бачив.

Микола виходив з канцелярії як приголомшений.

Накладав машинально крисаню на голову, виходив з попівського обійстя, але куди йде, сам не знав.

Підіймався що раз вище, зійшов з плаю, а ноги плентались, як коли б він що тільки піднявся з тяжкої недуги.

Чув, що ноги дрижать, що не в силі йти даліше. Сів на камені над бурхливим потоком, спер голову на бартку й закам'янів.

Не знав, що з ним робиться, не чув навіть, як потік шумів. А в голові немов всі думки кудись геть розбіглися і осталась пуста чорна пропасть.

Спам'ятався аж тоді, як над головою заgrimів грім і голосними гомонами розгубився по горах. Підняв голову. З Ігряця котилися чорні пухкі хмари, ще хвилина і дощ залопотить по фоях і каменях.

Оглядався, куди сховатися. Побачив недалеко навислу плиту, що кришею торчала над облазом, сів під нею й старався намоститися так, щоб вітер не задував дощу до його.

А холодний верховий вітер заграв вже в плаксиві флюяри¹⁾, на щетинах смерек, і раз - по - раз мацав студеною рукою Миколове гаряче чоло.

А громи не втихали, немов би хто сто гармат викотив на полонини й гатив з них раз - по - раз униз.

Дощ злопотів, захлюпав сірими цівками на тлі темних лісів, зв'язав небо з землею.

— Що ж, поїду до Коломиї, — міркував під шум вітру і дощу Микола. Бо куди мені ще йти? Але з чим я поїду? Грошей дві - три банки ще назбираю, але це мало. Треба хоч десять.

Думав, звідки взяти грошей, куди треба піти, кого і як просити. Вхпив на нові плутані життєві стежки і не знав їх ні крихти. Досі він жив прямо, йшов без хитрощів, опирався тільки на свою дужу руку. Як треба, міг кинутися наосліп, як верховинський вітер, ломити в прах, а тепер бачив, що життя вимагає ще чогось нового, не стихійного, якихсь хитрощів, крутіння, систематичної впертости, а все це було для його нове, невідоме.

І тепер перший раз щось боязким пальцем стукнуло в серці, і руки лежали в'яло на колінях.

— Аді, здається, вівця тепер подужала б мене.

Але буйна верховинська вдача знову просипалася, знову груди підіймалися сильно вгору і Микола вилазив з - під каменя, хоча дощ гойдав, ще кінчиками смерекових гіляк.

— Піду до Миколи Паращука, він всі банки сховає в Коломиї і знає, що й куди.

З такою думкою прямував до Паращуків хати.

В КОЛОМИЇ

Микола йшов тротуаром одягнений мов до церкви, бо знав, що буде мати справу з усякими панамі.

Під пахою ніс у платку будза²⁾ й розпитував у людей, де та вулиця, при якій живе старший писар адвоката Притайкевича, бо до него направив Миколу Паращук.

Сонце хилилося вже до заходу, й Микола сподівався, що застане писаря дома.

¹⁾ Сопілка.

²⁾ Овечий сир, що його переробляють на бриндзю.

Коло фіртки обтріпав барткою порох з червоних гачів, витер закурені постолі в траву, а тоді вже зайшов до хати.

Писар був дома. Микола розповів йому, чого прийшов, та просив прийняти від його на початок маленький дарунок.

Писар взяв будза, погойдав на долоні, немов важив, скільки в йому фунтів, а потім передав жінці.

А до Миколи говорив:

— Добре, приходьте завтра рано до канцелярії. Потім я піду з вами нагору до каси і скажу, щоб вас записали, поговорю з ким треба, і якось воно буде.

Микола кланявся, обіцяв ще віддячити і з надією виходив з писаревої кімнати.

На другий день Микола вже зранку сидів на сходах перед канцелярією адвоката Притайкевича. Коло него сиділо декілька гуцулів і гуцулок, що з далеких верхів прибрели у місто на суд і голосно розказували один одному про свої клопоти, Микола розказував про свій.

Чорний як ворон гуцул з срібним місцями волосом казав йому, що ці всі „збанки“ гірші холери, щоб як раз зачепишся, то потім тяжко з ними розрізатися.

— Бо то видиш, чоловіче,— у них все на день та на рахунок, а у газди ні дня ні рахунку нема. Заплати йому рату на Покрову або Водохрещі, а як у тебе нема феника, то ти хоч сказися.

А тоді тобі і суди і термета¹⁾ і так тебе стерметують, що дихати нема як. А ти кажеш, що з писарем вже зговорився, а то знаєш, писар то так як ці сходи, а там ще є канцелярія, а за канцелярією та ще одна канцелярія, і аж там тобі скажуть: так чи ні.

Треба тобі з самим дохтором та й адукатом поговорити, бо він дирехтор від каси, газда від грошей, і як він скаже, так буде. Але не знаю, чи застанеш його, бо він посол і їздить по Львовах і Віднях та й захопити його тяжко.

Як прийшов старший писар, всі люди пішли за ним до канцелярії, бо з молодшими писарчуками газди не хотіли балакати. Обступили довкола стола і говорили про свої справи, викладали гроші з широких чересів і з пазух та цілі гори потрібних і непотрібних паперів.

Миколі казав писар почекаати, бо цим людям треба в суд, аби не спізнали.

Микола слухав людських розмов і нарікань і міркував собі, що коли б тут посидіти з півроку, то набрався би такої практики, що всі ходи і виходи знав би.

А людей прибувало, пів канцелярії заступили, а все в сердаках та постолах, та все сягають рукою по гроші.

— Он куди людська кєрвавиця йде, ото щось тих грошей перепливе, як тої води в потоці.

І все це у панські кишені. Та й куди вони ті гроші дівають? — дивувався Микола.

А потім прийшов адвокатів заступник, забрав від писаря всі справи, перебалакав з деякими газдами й пішов до суду, а за ним весь нарід юрбою.

В канцелярії зробилося пусто, немов хто мітлою вимів, тільки за столиками сиділи писарі і скробали перами по паперах, а машиністка цокотіла на машині.

Тоді приступив старший писар до Миколи й сказав: — Ходім!

¹⁾ Терміни.

Микола схопився, а писар відчинив задні двері й повів його по рипливих сходах нагору, на другий поверх до каси.

Тут сидів тільки якийсь один чорненький панок з підкрученими вусиками, в очках, який, читаючи папір, держав його біля носа.

Писар нагнувся біля його над столом і говорив щось пошепки, а потім обернувся до Миколи й сказав:

— От тут пан касір запише, що треба, а потім прийдете знову до мене,— і вийшов.

Касір перекривив голову, поглянув прижмуреним оком на Миколу й казав йому сідати. Миколі зробилося легше на серці, бо думав, що його справа починає здійснюватися. Він тільки жалував, що не взяв з собою ще якого гостинця, щоб дати цьому присліпкуватому панкові, але нехай вже все закінчиться добре, то він і про його не забуде.

Панок взяв півлиста паперу, питав Миколу, як він називається, звідки, чи має ґрунт, чи має довги, скільки хоче позики, і все це записував на папір.

Як все було записано, він дав цей папір у руки Миколі й казав іти знову до писаря, щоб цей пішов в судові ґрунтові книги і перевірів, скільки в його моргів землі, чи нема довгів й щоб це все виписав на цьому папері.

Микола подякував панкові за труд і обережно на пальцях зійшов вниз по сходах.

— Що, підемо до бухти? — питав усміхаючись писар.

— Та казали пан касір, що треба,— говорив втішний Микола й клав папір на стіл.

— Треба вам заплатити дві банки за бухту,— вимагав писар.

Микола не перечив і поклав чотири корони.

Писар ухопив вим'яту капелюшину й папір і пішли.

Як проходили біля шинку, Микола несміливо, як мала дитина, просить писаря зайти з ним на шклянку пива і вже після сніданку пішли в суд.

Писар взяв грубу книгу, оправлену в полотно, яких сотні стояли на полицях, і став розгортати записані листки, а потім остановився на одному, перебіг очима, знову перекинув один лист і тільки крутнув недоволено головою.

— Ов!..

— Що таке? — питав здивовано Микола.

— Та у вас на ґрунті вісімсот банок довгу.

— Яких, де, звідки? — не вірив Микола.

— Та Покутському банкові з Кутів пятьсот і Народному Домові триста.

— Я не брав у нікого ні зламаноґо феника.

Писар перекинув ще декілька листів.

— Знаєте, який це довг? Це ще вашоґо дьиді, він є на всему ґрунті, і коли вам дьидя давав пайку, то довг теж перейшов і на ваш ґрунт.

Микола чухався в голову, не знав, що робити.

— Та тих пятьсот небіщик дьидя сплатив вже давно, пам'ятаю як сьогодні, що продав пару биків і заніс решту, а тих триста, то дьидя гафтував за Олексу Палійчука і він їх ще сплачує. А я нікому крім Дзіндізля і людей, що були в бутині, ні банки не винен.

— Як дьидя заплатив, то вам треба піти до Кут до банку і взяти квит, тоді можна буде списати тих пятьсот, а триста остається.

— А що ж тепер? — питав розгублено Микола.

— Попробуємо. Вам треба буде ще з паном послом побалакати. Коли б ви хотіли позичити сотню - дві, то це можна би, але ви хочете пятьсот. Чи каса дасть, коли записано право заставу вже на триста?

Микола йшов з суду з похиленою головою, лишився позаду писаря, бо ноги були важкі і не міг додержати йому ходу. Чув, що заблудився поміж законними закорлюками, як у безмежному пралісі, і не може знайти стежки. Хоч би йому де крихітка світла і він би так навпростець. Але його нема, довкола глуша і безвість. Життя з усіма хитрощами і ненаситністю добирається до його, ловить сотнями своїх рук і тягне мов малу дитину у своє гирло, а він не може знайти рятунку.

В канцелярії Микола дожидав адвоката. Минала година, друга, він сидів терпеливо. Одчинились двері, до канцелярії війшов середнього росту чоловік з віддутим животом, з перехиленою на бік головою, в золотих окулярах. Він глипнув якимось боком на старшого писаря, що зірвався з крісла й кланявся услужливо, кивнув йому кінцем носа і повільно покотився в другу кімнату.

— Пан посол,— шепнув старший писар Миколі.

Микола встав, постояв хвилину несміливо, бо чув, що тепер має рішитись його справа.

— Ідіть,— підштохував його писар.

Микола відважився, пішов. Кланявся низько, хотів поцілувати в руку, але він вирвав руку, не дав.

— Що вам треба, га?.. Говоріть.

Микола плував, не знав, з чого почати, щоби недовго балакати, щоб усе до ладу сказати.

Його виручив писар, що тихцем вліз до кімнати посла і в кількох словах передав зміст справи.

Микола зрозумів, що писар хотів представити справу в вигідному світлі, але коли посол став чмихати і хмурити брови, писар так само тихцем, як війшов, так і пішов.

— Ви як називається? — питав посол і направив на його обличчя свої блискучі окуляри.

Микола відповів, як називається і звідки.

— Знаю я ваше село, знаю. У вашому селі не хотіли на мене голосувати, дуже премудрі, знаю,— і опустив клапаті брови вниз.

— Що ж можу з вами зробити? На вашому ґрунті довги. Ми на такі ґрунта нічого не даємо.

Микола пояснював, що перший довг вже заспокоєний, а другий — це батькова порука за сусіду, та що цей сплачує і там вже не багато осталося. Говорив, що його весь ґрунт варт кілька тисяч, а наприкінці згадав про зазіхання панича і Дзінділя на його ґрунт.

— Це все гарно,— говорив спокійно адвокат,— все гарно, але у нас нема тепер грошей, нема грошей, а як набереться кілька тисяч, то нам треба дати їх в першу чергу тим людям, які разом з нами тримають, своїм людям. Не можу вам, ґаздо, нічого допомогти.

Зрештою, я не розумію, чому вам здається, що той ваш купець погодиться за п'ятьсот банок, коли він править з вас більше тисячі.

Ви вперед погодіться з ним, а тоді вже будете знати, скільки треба вам грошей.

Ну, бувайте здорові, бо в мене нема часу.

Микола виходив від адвоката такий зім'ятий, як трава біля плаю.

А як по сходах виходив на вулицю, в думці зародилося нове побоювання, новий сумнів:

— А як Дзіндзіль не схоче п'ятьсот?

(Далі буде).